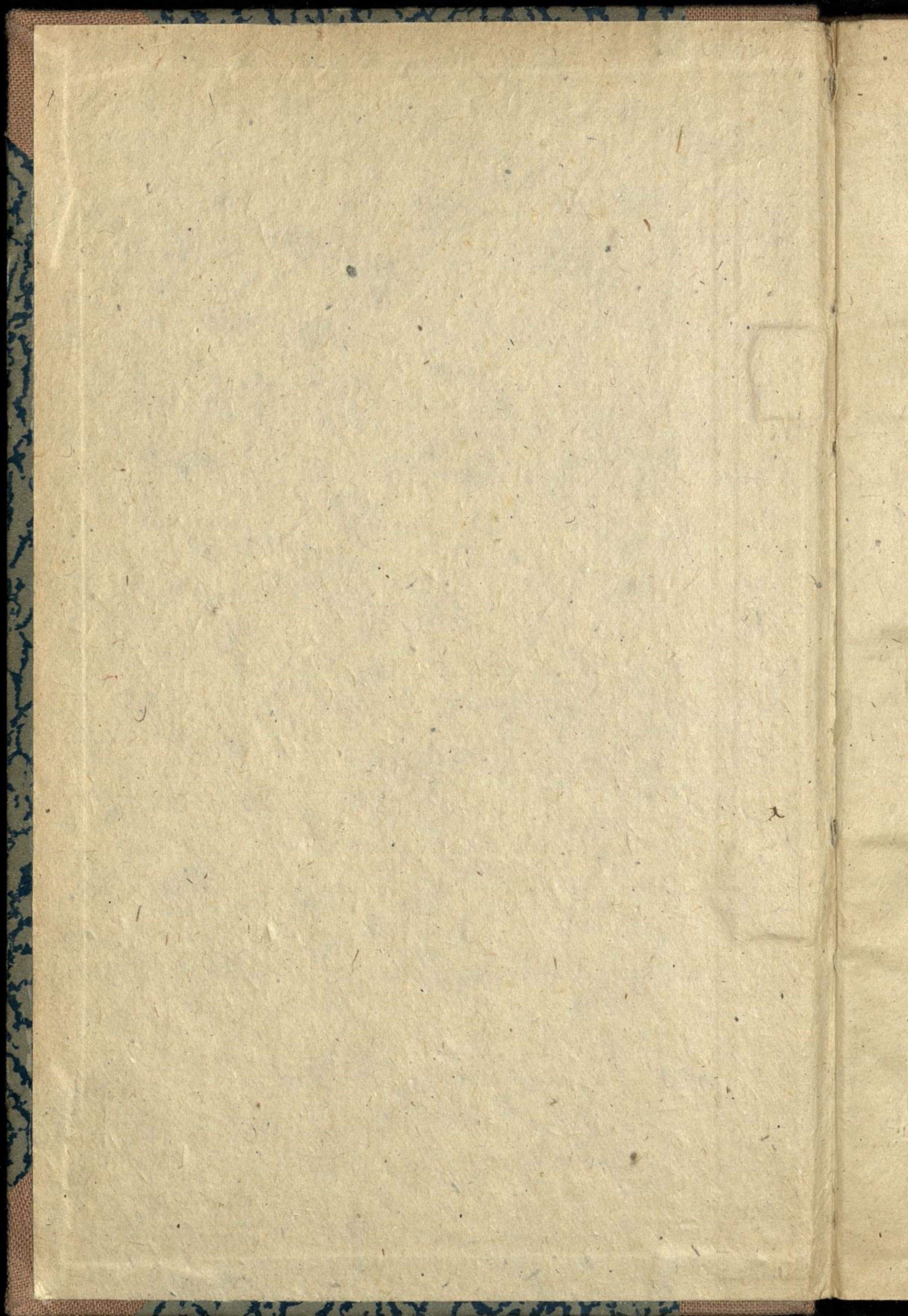

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

74580

ak

PA-
VA
ILA

JOS. C. OBLAK:

KRPANOVA KOBILA.

LITERARNA DEBATA OB
OBLETNICI CANKARJEVE
SMRTI.

(PONATISK.)

V LJUBLJANI 1920.

ZALOŽIL KONZORCIJ.

JOS. C. OBLAK:

KRPANOVA KOBILA.

LITERARNA DEBATA OB
OBLETNICI CANKARJEVE
SMRTI.

(PONATISK.)

V LJUBLJANI 1920.

ZALOŽIL KONZORCIJ.

74580

2 FEB 934/1951

PREDGOVOR.

Ob prvi obletnici Cankarjeve smrti se je vnela med dr. Oblakom in dr. Tavčarjem velezanimiva literarna debata, pisana v sicer živahnem, a vseskozi dostojnem tonu, kakoršnega žal v naših javnih polemikah nismo bili vajeni. Že radi tega smo se odločili, da to polemiko izdamo v skupni brošuri.

Zbrani članki pa so važen donešek k življenjepisu velikega slovenskega umetnika, čegar ime je zaslovelo širom sveta kot enega največjih slovanskih in še posebej jugoslovanskih duhov. So pa tudi prevažen donos za spoznanje Ivana Cankaria ne le kot umetnika nego tudi kot človeka, o katerem so v nepoučenih krogih nastali napačni pojmi, da, zli predsodki in hude zmote. Da se ti predsodki razženejo in pojmi razbistrijo, je glavni namen objave teh tudi sicer simpatično ter iskreno pisanih člankov.

Zavedamo se, da v njih ni izčrpan cel Cankar — človek in umetnik, o katerem se bodo pisale še — knjige. Kako neki! Takega namena tudi niso nikdar imeli; to kaže že njih vsebina. — Saj so v bistvu polemika o konkretno postavljenih tezah, ki se za-

govarjajo in pobijajo. Nič več in nič manj.

Vsekakor so važen donesek za monografijo tega velikega moža, ki nam jo bo podala bodočnost — in del naloge sedanjosti, da »zbere in reši poizgube najpodrobnejši material o Cankarju človeku«, — pa tudi umetniku. Med vrsticami in v njih je gradiva dovolj. V kolikor pa segajo članki čez okvir debate, preko spornih točk tudi na stranska polja, v del naše polpretekle zgodovine ter obsegajo referate zlasti o dramatičnih delih Cankarjevih, pridobivajo le na vrednosti in zanimivosti.

Čisti dobiček je namenjen za Cankarjev spomenik, ki ga je malo-kdo tako zaslužil kakor — on, ki bo našel hvaležnost naroda, kakor je to že usoda velikih mož, — še le po — smrti. —

Založništvo.

I.

**Ob prvi obletnici smrti Ivana
Cankarja in uprizoritvi njego-
vih „Hlapcev“.**

Čudna je usoda velikih mož —
In to ne ravno samo pri nas — in
vendar zopet — naravna in umljiva.
Vstanejo in zažarijo kakor komet na
nebu, — povzpnejo se visoko nad
splošni duševni nivô. Njihova doba,
v kateri so živeli in za njo delali, —
jih ne razume, in njih veličino spo-
znajo in pojmiijo šele — poznejši ro-
dovi . . .

Vzemimo samo našega Prešer-
na! Kaj nam pomeni Prešeren da-
nes, čez polstoletja od njegove
smrti, — in kaj je pomenil tedaj, ko
je živel in ustvarjal svoja nesmrtna
dela!? In še čez desetletja, ko je bil
pokopan! Saj je nastopila celo do-
ba, ko je neomejeno vladal kulturni
in politični samodržec Bleiweis, in
je veljal za največjega slovenskega
pesnika eden najneokusnejših stihot-
vorcev — pesnik ropotač Jovan
Vesel Koseski, dočim je bil onemu
slovenskemu kulturnemu in politič-
nemu naredniku Prešeren — za-
ljubljeni pijanček, ki je zlagal na-
rodu nekoristne erotične — »pes-
mice« . . . In treba je bilo našega du-

hovitega ustvaritelja Martina Krpana Franceta Levstika in Josipa Stritarja, da sta ga »izvlekla« takorekoč iz blata in iz smeti, v katere so ga zavrgli nevredni njegovi potomci — prvaški zakupniki tedanje slovenske politike in z njo tesno združene literature, — njega — nesmrtnega pesnika in predstavitelja naše kulture pred vsem svetom...

Marsikdo vpraša: ali je to mogoče? Da, mogoče in — naravno! Prešeren je vzrastle nad tisti splošni duševni nivô, v katerem je živel in ki je pozneje še — padel, — prehitel jih je za — desetletja in šele pozni potomci onih, nad katere se je vzel, so ga — dohiteli in — umeli njega in njegovo veličino...

Zdi se, da nam je usojeno, da se nam porodi nekako vsakih petdeset let en tak velik mož, — in zdi se, da se godi prav isto z našim Ivanom Cankarjem, največjim za ali poleg Prešerna... Za ali poleg — kdo bi tehtal! Kaj treba Cankarju primerjanja!

Tudi Cankar se je povzpel daleč nad nivô svoje dobe, — in smelo trdim, da še davno ni prišel čas, ko bodo ali bomo pojмили njegovo — višino ali pa globokost... Tudi razumeli ga bodo šele — poznejši rodovi... Saj je danes še velika večina ljudi, ki jim je še danes največji pisatelj — Jurčič, — Cankar pa —

nerazumljen, »nepojmljiv in medli«
— sanjač! — naš Cankar, ta naj-
razboritejši in najplemenitejši tol-
mač čuvstvovanja človeškega srca
ter obenem najgloblji mislec, psiho-
log in filozof, ki je najgloblje prodr-
in s čistim in ostrim pogledom pre-
motril najskritejše kotičke človeške
duše in srca . . .

Čudno, — kaj ne? — Toda ven-
dar — naravno! Nič za to! Morda
bodo morali tudi njega nekda — iz-
vleči iz blata prav kakor so nekda
— Prešerna, — njega — pesnika
»Podob iz sanj« . . . Čim pozneje ga
bodo dohiteli, — tem večji je bil v
svoji dobi, tem višji je bil nad njo!
In celo jako verjetno je to: saj v da-
našnji povojni dobi splošnega propa-
danja morale in z njo tesno združe-
ne — kulture ni pričakovati, da bo
svet hitro — napredoval, marveč
poprej — nazadoval. Ali pa bodo
morda delali izjemo — združeni Ju-
goslovani? Kdo ve? Titanska du-
ševna sila bi pač morala tičati v
nas . . .

Podobe iz sanj! Kaj leži pač med
Vami in — Prešernovimi poezijami!
Koliko lepega in slabega, koliko zr-
na in plev! A kje inamo delo, ki bi
se moglo primerjati in kosati s tema
dvema knjigama!

Reklo se je svoj čas: da nimamo
ničesa drugega kot oni drobni zve-
zek poezij, lahko bi stopili pred

svetovno tehniko kulture in samozavestno položili to drobno knjigo nanjo. Danes lahko rečemo isto, ko imamo svoje — »Podobe iz sanj«. Da ni napisal ali spesnil Cankar ničesa drugega kot to, dozdej najlepšo in najglobljo knjigo slovensko vseh časov, — morali bi ga imenovati največjega slovenskega genija: z njo bodo stopali še naši pozni, pozni rodovi z mirno samozavestjo na svetovni forum, pred svetovno kulturno tehniko!

Dvomim, da se tega danes splošno zavedamo — celo naravno je, da so danes Cankarjevi — naj se mi oprusti ta Cankarja skoro žaleči izraz — »čestilci« bolje pojmovalci, ki razumejo in občutijo z vso dušo in vsem srcem njegovo globoko — poezijo in filozofijo, — v manjšini! Nismo mu še dorastli. Prehitel nas je.

Eno pa je gotovo: ko bodo že davno pozabljena imena. raznih, ki so stopali pred njim in bodo stopali za njim, in jih bo objela noč, — bosta še svetili dve zvezdi na našem kulturnem nebu: **Prešeren in Cankar!**

Niko Bartulovič, — Hrvat — je bil tisti poklicani, ki je prvi pokazal Ivana Cankarja pred letom dni pod utisom njegove smrti v vsej njegovi veličini, — s tem pa nočem kratiti velike vrednosti krasne študije našega dr. Prijatlja, ki žalibog še ni zagledala belega dne v tisku . . .

Ni ga modernejšega slovenskega pisatelja, ki bi se bil mogel odtegniti uplivu demonične sile Cankarjevega duha in njegove genijalne besede in zdi se, kakor da bi se pri nas o tem še ne smelo pisati... Nič za to! Pisali bodo zanamci. Saj bi danes to komaj razumeli, in morda bi se našel celo kdo, ki bi proti temu — protestiral!

Eno leto je minilo, odkar nam je telesno umrl. Pogreb, dva, trije nekrologi in potem — konec. Prešeren leta 1849! — — —

Ob obletnici njegove smrti igrajo njegove — »Hlapce«. Niso njegovo najboljšo delo, — a eno tistih krasnih dramatskih Cankarjevih del, ki razodevajo resničnega mojstra — umetnika po ideji in psihološkem problemu, (kdo in kaj je hlapec?), duhovitih refleksijah in notranji globočini in ne iščejo efekta samo v zunanjih — faktih. So pa pristno Cankarjevo delo, iz kterega veje — njegova — beseda, ki nam vendar kliče celega Ivana Cankarja v spomin, takšnega, kakor je bil, — čeprav se nam ni razodel v »Hlapcih« v vsej svoji veličini in globokosti, — celega Ivana Cankarja pravim, — vsaj ob obletnici njegove smrti...

In kaj se je vedelo povedati o njem in njegovih »Hlapcih!« Pravzaprav — nič! Da kaže delo umetniške vrline! Dobro! Ktero sloven-

sko dramatsko delo lahko poka-
žemo danes, ki bi bilo doseglo sle-
herno dramatsko delo Cankarjevo
po svoji notranji umetniški vred-
nosti, ki je trajna, ako abstrahiramo
morda tehnično stran, ki igra vlogo
pri zunanjem efektu največkrat na
račun notranje vrednosti? Cankar je
do danes **ne-le naš največji pisatelj
sploh, nego je tudi naš največji dra-
matik**, ki nam je podal poleg vsega
eno najoriginalnejših, najfinejše ob-
čutenih del, — visoko — globoko
veličastno pesem hrepenenja v dra-
matski obliki — «Lepo Vido». Kak-
šne bedastoče so se pisale o tem
njegovem nerazumljenem krasnem
delu, ki je tudi eno izmed tistih, kte-
ro bodo razumeli in vedeli — sit ve-
nia verbo — ceniti šele zanamci!
Preveč »lirična« se nekterim zdi, in
premalo — faktov se zgodi na —
odru, pravzaprav nič, — in — »lepe
Vide« od nikoder ni, ki bi »ob morju
plenice prala« . . . Seveda! Ker naj
je Cankar hotel ali bi po mnenju
raznih kritikastrov pravzaprav mo-
ral dramatizirati — (morda ala Voš-
njak!) — narodno pesem, da bi za-
dostil vsaj — naslovu! . . .

Ali pa je morda res treba danes
celo »braniti«, da se tako izrazim, —
Cankarja proti onim, ki nimajo —
okusa, pa vendar hočejo soditi
umetnost zgolj po okusu in ne tudi
po pojmovanju?! Mislím da ne! Saj

je Cankar sam suvereno odgovoril vsem tistim v enem svojih največjih umotvorov — v »Beli Krizantemi«, ki je v bistvu literarna polemika, a umetnina, kateri ne moreš v naši in morda celi slovanski literaturi nobene enakovredne postaviti ob stran razun njegove — Krpanove Kobile... In vendar — — —

Nič za to! Saj so celo »Hlapci« v Zagrebu, ko so jih igrali pred leti, bili — nerazumljeni — hladno sprejeti. Čisto naravno! Saj so »Hlapci« pristno slovensko delo, vzeto iz pristno slovenskega miljeja — iz dobe mračnjaštva, kakoršne Hrvati dozdaj še doživeli ali bolje občutili niso, — prava fotografija našega duševnega proletarijata iz polpretekla, a še danes občutene dobe, — delo, ki je bodo razumeli s polno dušo le — Slovenci, čeprav morda šele v bodočnosti. Nikdo še ni tako globoko pogledal v to bedno dušo v tistem miljeju, v katerem so se rodili, po svoji umetniški koncepciji in psihologiji mojsterski »Hlapci«, v katerih je pokazal duševne hlapce v vsi naravnosti in — slabosti.

Na razna tujerodna druga dramatična dela jednake in manjše umetniške vrednosti nas spominjajo »Hlapci« ali vsaj na njihov milje. Učitelj Jerman nas spominja na Flemminga v »Flachsmannu als Erzieher«, župnik zopet na kaplana

v Halbejevi »Mladosti«. Toda — kaj se to pravi »spominja?« Milje je podoben in soroden, a Cankarjevi značaji so vendar čisto drugi, čisto njegovi in zopet čisto slovenski, in iz njih govori čisto Cankarjeva filozofija, ki je nekaterim danes »še« — megljena ...

In tako je moral konstatirati gledališki kritik, da je ob prvi obletnici Cankarjeve smrti, ob premijeri njegovih »Hlapcev« v — Ljubljani »samooobsebi umevno« manjkalo v sicer dobro obiskani hiši gornjih »desettisoč«. Kaj se to pravi »gornjih desettisoč?« Gornji desettisoči so bili neglede na njih stan in njih — žep ravno tisti, ki so bili v gledališču pri tisti tihosvečani predstavi in katerim je vzplaval tisti večer pred duha cel tisti veliki Cankar iz »Podob iz sanj« in tudi »Lepe Vide«, ktero hočemo videti prav kmalu v tistem uživanju. Brez tistih »gornjih desettisoč«, ktere misli g. —n—, ki pa niso ... Saj bi je itak ne razumeli! Quod erat demonstrandum. In stavil bi skoro, da bi se kmalu oglasil eden izmed tistih ter dejal: ta-le pa piše reklamo za Cankarja ali celo za — njegov spomenik, ker je falsciniran njegov osebni čestilec. Ni me sram.

Kaj potrebuje Cankar — reklame in osebnih čestilcev!? In to šele ali že — danes?

Premišljevanje o Krpanovi kobili.

Ta prvi dr. Oblakov članek je bil povod, da se je razvila obširna diskusija in literarna debata med njim in dr. Iv. Tavčarjem, ki je pod naslovom »P r e m i š l j e v a n j e o K r p a n o v i k o b i l i« *) odgovoril v bistvu tako-le:

... Ali tudi mi ki živimo v sedanjosti, smo prepričani, da je sploh pretiranje znak današnjega časa: svet hodi po glavi:

Hoče se vpeljati neko diktaturo v literarnem življenju, in zbrala se je rdeča armadica, ki hoče to diktaturo s silo spraviti do veljave. Vsaka diktatura ima pa nekaj odioznega v sebi, vsaka diktatura je teptanje svobode in predvsem svobode mišljenja . . .

Diktatura v literaturi je še manj opravičljiva kot druge diktature, ker nas hoče prisiliti, da se naj bi brez

*) Ker je izšel ta odgovor v „Slov. Narodu“, nismo v položaju, ga ponatisniti v celoti, nego le glavne, bistvene odstavke, ki so bili zopet povod nadaljnji polemiki; — to velja tudi o drugih dr. Tavčarjevih člankih, ki jih tudi prinesemo pozneje z bistveno vsebino, v kolikor iste v svojih člankih doslovno ne citira dr. Oblak.

ugovora podvrgli sodbi na polju okusa in lepote, z eno besedo na polju umetnosti. V tem oziru veljajo sicer večni zakoni: pa tudi ti zakoni niso dosti točni.

Nikdo si torej ne prisvajaj končne ali pa še celo nezmotljive sodbe na njivi umetnosti!

Okus je različen in zato je različna tudi sodba.

Sodba dr. Oblakova velja za njegova samega in izključeno je, da bi smel to osebno sodbo drugim vsiljevati . . .

Spis, ki mu priznavam najboljšo voljo, ki mu priznavam, da ga je g. dr. O. zajel v vrelcu najčistejšega navdušenja, hoče vpeljati nekako diktaturo — neke gotove literarne klike, ki nas hoče z vso močjo prisiliti, da pripoznamo, da je Ivan Cankar velikan vseh velikanov — nekak drugi Prešeren, nas v resnici napravljaja za glavo krajše, z drugo besedo on nas fizilira, duševno sfizilira in sicer zategadelj, ker diktatura Cankarjevih čestilcev ni tako prodrila, kakor so to pričakovali . . .

Ivan Cankar je bil velik talent to mu vsak pripoznavaja — bil je prvi stilist, kar jih je dosedaj rodila slovenska zemlja — glede drugega so pa dvomi dopustni.

Med drugim trdi, da je Cankarjeva »Krpanova kobila« literarno polemično delo, s katerim ne more

tekmovati nobeno drugo delo v slavjanski literaturi — vsaj približno tako se je izrazil. Ker so mi Cankarjeva dela prešla že nekoliko iz spomina, sem vzel to »Kobilo« znova v roke. Ko sem jo prečital, je sodba moja drugačna, in nikakor ne pritrjujem dr. Oblaku, da je ta »Krpanova kobila« najbolše delo take vrste v slavjanski literaturi. »Krpanova kobila« je pravzaprav zbirka kratkih podlistkov, ki sami na sebi ne vzbujajo posebne pozornosti.

Obračajo se tudi proti Govekarju, ki je tiste dni brez sredstev potil svoj krvavi pot pri slovenskem gledišču. Govekarja je Cankar raztrgal — vsaj Cankar je bil tega mnenja, — če je pa s tem kaj dokazal, in če je bil upravičen, da hodi kakor požrešen lev okrog, zelo dvomim.

Ta lev je potem padel na Prešernov spomenik, ter pri tem raztrgal še drugo žrtev, našega nedolžnega in ponižnega kiparja Zajca.

Naše glediške in umetniške razmere so bile tisti čas pač take, da smo se morali zadovoljiti z močnikom . . .

»Krpanova kobila« ima predgovor, v katerem nam opisuje Cankar metamorfoze svojega umetniškega delovanja in mišljenja: pri »Margareti v Istri« je bil romantik, pozneje — na Dunaju — se je prelevil v naturalista, ali nekaj podobnega, ko-

nečno je bil pesimist, kateremu se je vse studilo. Postal je duševni nihilist, ki je čutil potrebo povedati, da vse, kar je slovenskega, pride lahko pod nič, ker ni vredno, da eksistira. Kar se tiče jezika, je ta predgovor prava visoka pesem slovenske stilistike. kar se pa tiče vsebine, je pisan precej tako, kakor je pisal Heine svoje »Reisebilder«, recimo svoje »Die Bäder von Lucca«, samo da ima Heine več dovtipa, kakor ga kaže Cankar.

Tudi Heine je imel navado, da se je iz pesniških višin kar naenkrat spustil nizdol, ter obtičal v prahu vsakdanjosti. Tako Cankar! Iz tega prahu je pobral svojo »Dunajčanko Matildo« — ali kakor se je že imenovala — in njen izrek: »Was geht Sie das Gesindel an!«

Cankar je torej slovensko družbo, predvsem napredno stranko — kar se tiče strankarstva, je znano, da je on sam bil mož dvakratnega, trikratnega prepričanja! — vzel pod svojo metlo.

Da je imel Cankar kaj legitimacij, ki bi opravičevale tak napad na stranko, ki je v svoji sredi štela vendar mnogo poštenih mož, o tem uvo-mimo . . .

Dostikrat pa imam vtis, da adepti Cankarjevi še danes kranclajo »Krapanovo kobilu« le radi tega, ker je bila ta žival tako hudobna, da je se-

kala s svojim kopitom okrog sebe, in sicer proti napredni stranki. Navdušenje, ki ga kažejo gotovi krogi za Cankarja, ima nekako politično ozadje.

Tako se je ti gospodi posrečilo, da so obdali Cankarjev grob z neko neprijetno soparico, ki ne pripušča, da bi se mogel človek v ljubezni približati ti pisateljski gomili . . .

Pri koncu bi svetoval, da naj naše gledišče priredi ciklus, pri katerem naj pridejo na oder Cankarjeve drame. Ali o teh predstavah mora biti dovoljena svobodna kritika.

(Konec.)

II.

Krpanova kobila.

»Napačno rabljena in delujoča domišljija je največji naš sovražnik. Poznam ljudi, ki so vedno nesrečni in nezadovoljni, samo za to, ker si domišljujejo, da jih vse zapostavlja in slabo govori o njih. Mislijo, da so cilj vseh mogočih napadov, zavisti in ljubosumja — v resnici je pa vse to domišljija in nima niti sence opra-

vičenosti.« — (Dr. Orison Swett Marden — »Moč misli«).

Kadar me napade nejevolja — in kdo na svetu ni temu izpostavljen? — vzamem rad v roko angleškega filozofa Mardena in — ozdravljen sem. Tako se godi večinoma ljudem impulzivne narave boli ali manj vehementnega značaja. Ni zavidati te vrste ljudi ker niso preveč srečni in zadovoljni. Dr. Ivan Tavčar je impulzivna narava in zelo vehementnega značaja — naj mi oprosti to karakterizacijo, saj mu jo je dal oni dan sam »Slovenski Narod«, ki mu stoji zelo blizu. Taki ljudje radi streljajo preko cilja in postanejo črnogledi. In to ni čuda. Od vseh strani streljajo nanj, da je človeku včasih naravnost žal zanj. Zato se ni čuditi, da je postal dr. Tavčar, ki je po svoji naravi blaga in mehka duša — tudi črnogled in da strelja včasih celo proti namišljenemu cilju, katerega sploh ni, in to boli ali manj vehementno. Kakor se sicer paradokсно sliši, utegne imeti angleški filozof prav, če pravi, da je orožje mehkih narav robotost, prosim pa, da me g. dr. Tavčar ne ume krivo v tem slučaju, ker nisem s tem dejal, da je bil robot, kar bo takoi razvidel iz sledečega:

Napisal sem — naj se mi oprosti to neskromnost — ob obletnici Can-

karjeve smrti spominski članek in sicer za »Slovenski Narod«, čegar sotrudnik sem sedaj nad 28 let in naj se mi oprostí. ako si nadenem sam tudi epiteton »stalen in zvest.« Storil sem to zato, ker se mi je zdelo umestno, da se spominjam te obletnice tudi v »Slovenskem Narodu«, ko so prinesli vsi drugi slovenski listi ob tej priliki krajše in daljše članke, — torej ob obletnici, ki ne bo tako kmalu postala obsolentna, dokler bo sploh živel narod Slovencev, Srbov in Hrvatov.

Bog mi je priča, da ta moi skromni pijetetni spis ni imel nobene osti proti nikomur ali celo — kakega političnega ozadja — najmanj pa proti dr. Tavčariju. Mislim, da je pač vsakdo, ki je bral ta članek, imel ta utis, ter mi to lahko tudi g. dr. Tavčar verjame! Za Boga, saj bi vendar v nasprotnem slučaju ne bil oddal spisa v uredništvu »Slovenskega Naroda«, čegar šef je **dr. Tavčar sam!** Uredništvo mi je ta spis vrnilo — prvega v 28 letih mojega sotrudništva — v moje precejšnjo začudenje: češ, da se dr. Tavčar z njim povsem ne strinja. Oddal sem članek drugemu naprednemu listu »Napreju«, ki je sicer ob obletnici že priobčil krajši članek Albrehtov, a je tudi moi članek z veliko hvaležnostjo sprejel in ga objavil.

Tako sem torej zašel — v »rdečo armadico, ki hoče vpeliat nekako diktaturo v literarnem življenju . . .«

V še večje moje začudenje pa je na ta moj članek po precej dolgem času odgovoril gospod dr. Tavčar sam v »Narodu« pod naslovom »Premišljevanje o Krpanovi kobili.« V dvojnem oziru sem bil presenečen. Po celi vsebini in morda še bolj po tomu, ki sicer vehementnemu dr. Tavčarju vsaj v političnih polemikah ni navaden, a bi moral vsaj vladati v kulturnih in literarnih diskusijah in torej biti — nepresenetljiv . . .

Torej se da vendar v kulturnih rečeh pomeniti tudi drugače kakor sta se svoj čas menila »diktatorček« Tominšek in »diktator« Aškerc — s poleni in krepelji.

Dr. Tavčar je podčrtal »**konec**«, vendar pa njegov članek vsebuje tak nagovor in take trditve, na katere je čisto nemogoče se izogniti odgovoru. Povsem odveč pa je njegova končna opazka, da ni hotel osebno žaliti nikogar, da pa je svobodno, da se ga radi tega odgovora osebno napada, kolikor se komu ljubi. — Decentnemu nagovoru naj sledi decenten odgovor.

Jaz za svojo osebo bi bil torej iz tega »boja« odnesel še precej zdravo kožo. Ne tako — Cankar, za ktereга pravzaprav gre . . .

Za svojo skromno osebo ne bi odgovarjal sploh ničesar ali k večjemu to, da so dr. Tavčarjeve besede: »da je proti temu, da bi se tisti, ki gotovi sodbi o Cankarju ne pritrjujejo, vlačili na morišče in se duševno nekako tako pobijajo, kakor so pobijali ruski boljševiki rusko meščanstvo, da sem s svojim člankom — njega (dr. Tavčarja!) sfiziliral in denial, da so vsi, kar jih noče prenašati diktatorske nagajke. — neumni itd.« — tako strašno pretirane licentiae poeticae, katerih a priori ni jemati dobesedno — da pa se to rado zgodi impulzivnim naravam, katerih se poloteva včasih črnogledost, — primeroma najhujša nesreča, v katero more zabresti človek, kakor to trdi filozof Marden . . . Tudi dr. Tavčar je nesrečen.

Toda o Cankarju je napisal dr. Tavčar pri tem take, — naj mi oprostite ta izraz — gorostasne trditve, da radi svojega **kulturnega** naziranja ne morem istih preiti, če že ne iz pijetete do pokojnega Cankarja. Posebej zato ne, ker je bil dr. Tavčarju ravno moj skromni članek povod, da jih je napisal — brez slabega namena, morda nehote vsled bujne svoje fantazije in vehementne narave. — morda nekaj, kar mu je že dolgo ležalo na duši . . .

Ako bi se hotel spuščati za dr. Tavčarjem na polje pretiravanja — bi ravno tako lahko trdil, da je dr. Tavčar imenom neke »klike«, ki noče pripoznati Cankarja, sfiziliral vse tiste, katerim pomenja Cankarjeva — »stilistika« — (ti moi ljubi bog, dr. Tavčar vidi v Cankarju samo najboljšega stilista!) — višek umetnosti, tista smer, katere najodličnejši zastopnik je on, in zlasti romantične stvari kakor so »Mrtva srca« ali pa tudi »V Zali« — pa ne . . . duševno sfiziliral tisto »kliko«, kateri je spomin na največjega slovenskega literata čist in svetel kakor kristal — brez vse sopare in megle —; sveto ji je ime, zapisano na enem tistih belih lističev v blato teptane krizanteme siromaka, ki je pa ostala po **Cankarju in samo po njem** vsled njegove zmagovalne duševne sile — **brez vsake** pomoči takega »diktorstva« in tudi dr. Tavčarjeve — **zbog enega samega velikega prepričanja in vere v lepoto in resnico** — bogastvo bogatega . . .

Sicer pa se veselim, da se je danes, »ko vse hodi po glavi«, ko se vse peha za materialnim blagom, ko se ves idealizem in vse rodoljubje potaplia v blatu nagnusnejšega egoizma, ko vse pleše okoli zlatega teleta — (celo dr. Tavčarju se kar nehote vsili primera o kroni in šterlingu) — tega

najkarakterističnega znaka današnjega časa, — — — da se je torej v teh časih sploh še mogla razviti in to celo v slovenskem političnem dnevniku kulturna debata, ki se tiče vrednejšega in resnejšega predmeta in se vzdiguje nad nivo našega žalostnega vsakdanjega životarjenja. Zato bi morali biti prav za prav dr. Tavčarju hvaležni.

Gotovo sva si z g. dr. Tavčarjem edina v tem, kar je že naš neupogljiv in duhoviti Levstik v polemiki z enim od »noviške gospode« (Petrom Hicingerjem), ki tudi ni priznavala niti — Levstika — niti Prešerna, zapisal koncem svoje kritike l. 1857./8. vsekakor v nekem jezikoslovnem boju: »Čemu se bojimo kritike, ki ji vendar ne odidemo? Zadela nas bo gotovo, če danes ne, morda jutri... Vsak človek ima prost jezik, da pošteno pove, kar misli o poštenih rečeh: vsakemu bodi med nami prosto še pero, da tudi p o š t e n o piše, kar in kakor hoče v p o š t e n i h rečeh! To je sodnikova skrb, da ne zatrobi kake neumne, ker bi se mu potem krohotaje smejal, kdor bi ga slišal: tisti pa, kogar je napak sodil, vem, da bi ga za vselej k pokoju posadil. Kdor Slovencem dobro hoče, naj z mano reče: »Bog živi kritiko!« — Zlate besede! Tem bi še pristavila: Bog živi svobodno besedo na polju

kulture, lepote in okusa! Razlika je pri tem samo ta, da moja malenkost v resnici ni nikomur kratila te svobode, — dr. Tavčar pa jo je — z zavrnitvijo mojega spisa in ne v zadnji vrsti z apodiktično podčrtanim »koncem« svojega v enem oziru dosti bolj — če že hočemo rabiti ta izraz — diktatorskega odgovora.

Živela svoboda. Radi mene pa si naj izpiše v »Slovenskem Narodu« makar Luigi Calco celo svojo literarno dušo brez vsake kritike, — ali potem naj bi bil dr. Tavčar priobčil tudi moj člančič! Saj s tem še ni rečeno, da bi se z njim identificiral, in lahko bi bil nanj svobodno odgovoril v svojem listu. Za večjo pravico bi potem pisal proti diktaturi v literaturi, čeprav je v resnici ni! Saj se menda tudi ne identificira z vsemi podlistki »Slovenskega Naroda« neke posebne brezbarvne in plitve struie, ki jih včasih z angelsko potrpežljivostjo prenaša čitaioče občinstvo ...

*

Dr. Tavčarja je razvnela najbolj teza, da je Cankar poleg Prešerna, ali za Prešernom največji slovenski literat. Ako bi dr. Tavčar ne bil drugega pobijal kakor to trditev, bi mogel vpoštevati njegov podčrtani konec. Niti njegove očitno krive trditve, da sem postavil tezo, da je

Cankar za nas »nekak drugi Prešeren«, ne bi pobijal, ker je zmota in nespোরазumljenje čisto očitno. Prešeren in Cankar sta tako samosvoji, skoro bi rekel nasprotujoči si individualnosti v naši literaturi, da jih sploh ni mogoče primerjati po — žanru in struji. Vsak po svoje sta kulturni veličini in granitna meinika v zgodovini naše kulture. Saj je Prešeren naš prvi pesnik-umetnik. Cankar pa predvsem umetnik-prozaist! Ako pa sem torej trdil, da se porodi nekako vsakih 50 let en tak veliki mož, in da je Cankar za ali »poleg Prešerna največji« in še pristavil: Kaj treba Cankarju primerjanja in tehtanja, nisem trdil tega, kar izvoli trditi dr. Tavčar. A to bi bila malenkost.

Toda dr. Tavčar se čuti tudi radi tega duševno sfiziliranega, ker sem trdil, da se je Cankar dvignil nad nivó svojega časa, vsled česar ga bodo splošno priznavale in — razumele šele prihodnje generacije, in se čuti zato proglašeni za neumnega — prosim, to je njegov izraz. — Tavčar pravi: prepustimo to sodbo bodočnosti! Toda njegovi trditvi, da je dokončna in nezmotljiva ocena Cankarjevih del danes — n e m o g o č a , si usojam ugovarjati. Še posebej glede — »Podob iz sanj«.

Dr. Tavčar vidi pri tem »diktorje in diktatorčke« in literarne boljševe, on vidi neko kliko, »ki hoče bičati vsakega, ki ne prisega na gotove teze in nazore«. Treba je precej fantazije, da se morejo roditi v očigled mojega skromnega spominskega člančiča take misli. — besede pretiranosti, ki morajo gotovo boleti tistega bolj, ki jih je zapisal, nego onega, ki jih bere naravnost z nekim sočutjem.

Vse to pa gre na rovaš tiste impulzivne narave, ki je rodilo dr. Tavčarju že toliko nesrečnih ur in ki mu ne pripušča, da bi našel tisti trajni mir in mirno razpoloženje, ki nam je rodilo eno najlepših del naše literature, tisto nežno jesensko cvetje njegove še vedno mlade duše . . . Prosim, jaz ne pretiravam in »pošteno trdim o poštenih stvareh«, da, ako bi **E m i l L e o n** ničesar drugega ne zapustil, kakor samo »Cvetie v jeseni«, bi bil zdaj eden naših najboljših pisateljev; le škoda, da ne najde več takih momentov **d r. I v a n T a v č a r**, ker so ga dostikrat docela absorbirali tisti večni tudi nekulturni in malovredni osebni boji na škodo slovenske literature, ki bi bila sicer za marsikako cvetje **Emila Leona** bogatejša.

Kar pa je dosegel **Emil Leon** v svojem „cvetju“, to je dosegel in še

neizmerno več Ivan Cankar v svojih »Podobah iz sanj«. — Vsakemu svoje: Emilu Leonu, njegovo »Cvetje«, Cankarju »Podobe z sanj«. — »delo svetovne višine« — njegovo — prosim za svobodo okusa! — Belo kizantemo, in še toliko in toliko drugih nesmrtnih del!

Čisto naravno je, da je moj spominski člančič omenjal ono najznačilnejše delo Cankarjevo. in se sukal, — ker so se ravno ob tej obletnici igrali »Hlapci« — okoli teh. — Pri tem sem se spominjal Cankarja kot našega največjega dramatika.

Dr. Tavčar pa se je spravil na — Krpanovo kobilu! In utis imam, da je Tavčar, ki so mu Cankarjeva dela prešla že nekoliko iz spomina in je torej »vzel kobilu« — znova v roke (ipsissima verba!), — po tej »kobili« meril in izmeril celega Cankarja . . .

Mirno je prezrl »Podobe iz sanj« in vsa druga dela in zapisal tezo, da je Cankar duševni nihilist. In zakaj? Zato ker je raztrgal sedanjega in bivšega sourednika »Slovenskega Naroda« Frana Govekarja in ker je napisal tisti konec predgovora v »Krpanovi kobili«, v katerem se obregne ob rodoljube in dolgo vrsto slov. politikov in tisti — »lepi« Pre-

šernov spomenik . . . Zato dr. Tavčar ta konec iztrga in doslovno citira — čeprav je teža in višina te »visoke pesmi« vse kje drugje

Diktatura in diktatorčki, Fran Govekar in Krpanova kobila, rodoljubi in rodoljubarstvo — to so poglavja zase; o vsakem bi se dalo napisati knjigo. In knjige se bodo pisale o Ivanu Cankarju prav tako, kakor o Prešernu ali tudi Levstiku, — in prav specijelno o »Krpanovi kobili« (kakor o Prešernovi »Novi pisariji«), ki čaka svojega — Žigona; takó ga čaka tudi poglavje, kako je sijajni Cankarjev talent vplival na sodobnike — literate — tudi na — dr. Tavčarja, — kar mu ne šteje v — slabo . . .

Radi te diktature se baje »dosedaj še ni spisala niti ena objektivna sodba o Cankarju«. Bog se usmili! — Ker si ne upam trditi, da se dr. Tavčar ne zanima za naše literarno življenje in naš literarni pokret, pravim, da je **pozabil** na vse tiste različne pravične in nepravične kritike o Cankarju. Cankar je doživel kritike — tudi nepočtene, tako, da se je moral braniti. In prav je bilo, da jih je doživel, ker sicer ne bi imela naša literatura enega najlepših njegovih umotvorov »Bele krizanteme«, ki je kot polemičen spis prava in resnična umetnina.

Sploh je dr. Tavčar v svojem pre-mišljevanju načel vse polno vprašanj, od katerih pa nobenega ni rešil, — kakor jih ne bom rešil jaz na skromnem prostorčku podlistka. Prepuščam to zmožnejšemu duhu in spretnejšemu peresu.

»Podobe iz sanj« in »Prešernove poezije« — pa sta dva granitna mejnika v naši literaturi — dokončno in nezmotljivo ugotovljene vrednosti! »Krpanova kobilica« pa je in ostane kulturni dokument prve vrste in važnosti prav tako kakor »Nova pisarija«. Kdo bo iskal v »Podobah iz sanj« — duševni nihilizem, kdo ne more čutiti in razumeti tiste globoke filozofije, ki leži v njih in more videti v istih samo Cankarja dobrega stilista? Zato bi prosil g. dr. Tavčarja in nikar mi naj tega ne zameri, da naj »v z a m e z n o v a v r o k o« razun »Kobile« še »Hlapca Jerneja«, »Na klancu«, »Križ na gori«, tudi »Martina Kačurja« in »Hlapce« pa seveda tudi — »Podobe iz sanj«, ki so mu najbrže tudi prešle — iz spomina . . .

Ako bo potem še trdil, da je Cankar samo naš najboljši stilist in samo talent — potem je seveda najin »ukus« in pojem o lepoti in globokosti umetniških del tako različen in nepremostljiv, da je težko razpravljati.

Prepričan sem, da bo prišel z drugimi vred do sklepa, da je Cankar do danes največji jugoslovanski genij, — in ne samo talent, ki bi se eventuelno mogel še le razviti, nego talent, ki je dosegel svojo višino, ktere dozdej še nikdo videl ni . . . Ali pa mi naj imenuje kteregakoli Slovenca, Hrvata ali tudi Srba, ki bi se mogel po tej višini vzporediti s Cankarjem! Bratje Hrvatje in Srbi sami to radi priznajo in se klanjajo temu velikemu duhu, ki je poveličal ne le svoj mali narod, nego celo Jugoslovanstvo . . . In tega mnenja so tudi Čehi.

Toda kaj vse to, — ko pa je Cankar spisal tudi — »Krpanovo Kobilo« (!) — Le-to mu šteje dr. Tavčar zelo v zlo, ker je »kakor požrešen lev« raztrgal Govekarja, ki je tedaj pri slovenskem gledališču brez sredstev — krvavi pot potil . . . In hudobna je bila ta kobila in brcala je nekam sitno okoli sebe. Storil je Govekarju krivico in morda tudi komu drugemu, raztrgal je rodoljube in politike in celo nedolžnega Zajčka . . . Zato je nihilist . . .

Tudi naš ljubi, visoko cenjeni humorist in satirik Milčinski si je privoščil te vrste ljudi, ki jih misli Ivan Cankar, a nikdo še ni trdil, da je Milčinski — zato duševni nihilist — pač pa, da ima izvrstno pero, da je tudi več kakor dober stilist in da ima tudi

— **prav!** Torej, kar se teh laži-rodoljubov in podobnih »poštenih« mož tiče. — to je poglavje zase, a že davno precej in hvala bogu preboljeno... Toda Cankar ni napadal strank, nego izrodke v istih. Na kateri njivi ne raste tudi plevelj?

Oba sta jih obdelala: Cankar in Milčinski, vsak po svoje — a oba edina o duševni kvaliteti in moralni ceni vseh. Vsak humorist je bolj ali manj hudoben v gotovem pomenu besede. Mora biti . . . Milčinski še celo zelo! In tudi Cankar ni bil brez humorja. Če pa ni imel tistega bolj površnega humorja, ali — dovtipa, pa je imel zato temvečjo porcijo tiste globoke, genijalne satire, ki stoji zdaj nedosežena v naši in recimo jugoslovanski literaturi.

Cankar je torej zakrivil »Krpanovo kobilo«, razžalil je Govekarja in rodoljube. Konečno je celo umrl in vršil se je njegov znani pogreb z raznimi okolnostmi, — res brez vse njegove krivde; kajti ni zapustil nobene poslednjevoljne naredbe glede tega...

Vse to skupaj je povzročilo, — in zdaj čuimo nemile in trde besede:

»Obdali so ta grob z neko soparo in meglo, ki ne dopušča, da bi se človek mogel v liubezni približati tej pisateljski gomili.«

Te besede je zapisal dr. Tavčar, pisatelj nežnega cvetja v jeseni. In

nam je težko srce . . . Z njimi se je samega sebe sfiziliral. Oziroma svoje »premišljevanje«. Kar se pripeti v najboljši rodbini najboljšemu človeku. Moj skromni člančič nima pri tem prav nobene »zasluge«, ker jaz ubogi David niti s fračo nisem pomeril na — njega . . . Recimo. da jih je napisal dr. Ivan Tavčar — politik, ne pa Emil Leon — umetnik.

V tisti gomili pa spi nevzdramno spanje mož z belo krizantemo, apostol resnice, lepote in ljubezni, ki jo je iskal in — našel; — v nji je našel mir, katerega je v svojem trnjevem in boja polnem življenju iskal in — ne našel . . .

Kdo je obdal grob Cankarjev s soparo? Kdo se mu ne more približati v čisti ljubezni?

V ljubezni je dvignila Cankarja na svoj ščit mladina, v ljubezni se približujejo vsi ti in oni njegovemu grobu, ker v ljubezni, resnici in lepoti je živel in zmagal in živel bo — kljub Krpanovi kobili. čeprav je bila tako strašno hudobna in požrešna...

Kdo je večji, Cankar ali Prešeren, to vprašanje prepustimo zgodovini. Usojam si pa biti mnjenja, da je dr. Tavčar storil njegovemu spominu krivico bolj ali manj zavedno, — odgovarjajoč na moj članek v mislih. da ima skrito ost in kak očitek na-

perjen zroti njegovi sicer visoko cenjeni osebi kot literatu in človeku....

»Podobe iz sanj« iz leta 1917. mu gotovo niso plavale pred očmi, ko je pisal to svoje premišljevanje o Krpanovi kobili.

Pa tega še ne dosti, — vrhu vsega mu še očita:

Imel je trojno prepričanje!

S to svojo tezo je dosegel dr. Tavčar v svojem premišljevanju svoj višek, oziroma — nižino. To je: postavil se je na stališče strankarstva. Raz isto hoče Cankarja literata potisniti z najvišjih vrhov, na katerih ga hoče imeti neka »klika in diktatura«, dočim ga on hoče imeti pri sebi bolj v nižini.

Ta teza res ni na višini.

Vem, da mi g. dr. Tavčar tega nikdar ne bo odpustil, toda jaz zajemam iz čistega studenca... Zato ne bom prosil milostne sodbe božje...

Kaj bi rekel n. pr. dr. Tavčar, ako bi se drznila kaka »literarna tercijalčka« ali kak »diktatorček« neopravičeno trditi, da je n. pr. dr. Tavčar svoje prepričanje menjal tedaj, ko je napisal neko premišljevanje o Evharestiji — on, ki je svojčas dopuščal, da se je pisalo v »Narodu« o Haecklu in Darwinu, sploh stvari, ki so se brale pozneje le v »Svobodni misli«, — on, ki je razvijal zad-

njič svoje literarne nazore o slavnem, lepem literarnem delu »Dekletu Elizi«, a je sprejel kot sourednika »Narodovega« — naturalista Govekarja. Oj robatosti, s katero bi bil odgovoril!

Naš veliki Cankar, mož trojnega prepričanja, pa leži v grobu z belo krizantemo in se sam osebno braniti ne more, a se mu tudi braniti treba ni. Brani ga njegova nesmrtna dela, ki odtehtaio stotisočkrat te skromne, čeprav iskrene vrstice. Le ta dela so en sam veliki, monumentalni in granitni protest proti neljubezniivi in težki trditvi...

Strankarstvo! Ne bom se spuščal na to polje. Toda Cankarja soditi po strankarstvu kot literata in to celo pri naših, strankarskih razmerah, ko so breznačelni osebni boji tako na površju, da moramo včasih kar stikati po smeteh in blatu po — načelih. — je vendar — cprostite. — nekoliko presmelo... Toda res je — Cankar je pisal menda v vse slovenske liste in bil pri tem — organiziran socialist. In to naj je njegov greh!

Če naj velja ta teza o trojnem prepričanju, potem imamo pri nas pač velik del najboljših kulturnih delavcev dvojnega in trojnega prepričanja... Celo politik naprednjak Iv. Hribar je pisal, če se ne motim, pred nedavnim časom članek v —

»Slovenca«. Bog ve, ali ima on tudi — dvojno prepričanje! Moja malenkost je včeraj še pisala v »Narod« in — še bom, če se nisem ali bom s temi podlistki o Cankarju preveč — zameril, — sem torej tudi mož dvojnega, — pardon! — trojnega prepričanju! Kajti naročen sem in celo — b e r e m tudi »Dom in Svet« in »Slovenca«... Pri tem me tolaži zavest, da nisem v najslabši družbi...

Tako se večkrat zgodi, da stori umetnik umetniku veliko krivico. Večkrat sem že slišal — tako zlasti med glasbeniki: ta in ta nima nobene prave sodbe in smisla za delo svojih vrstnikov, dasi je sam produktiven član te družbe. Nekaj čudnega in paradoksnega! Pa je vendar tako. Izvršujoči umetniki so dostikrat slabi kritiki. Res ni vse za vsakega . . .

* *

Cankarjev rodoljub govori . . . »vem natanko, česa bi bilo treba in kako bi moralo biti. In kljub temu da to vem, ne storim, česar bi bilo treba, ne trudim se, da bi vzdignil narod k sebi, temveč lezem sam v najgloblje njegove luže, zatajujem z udanim srcem svoje prepričanje in sem na ta prijetni način svojega rodoljuba mučenik, kjerkoli me človek zgrabi. »Siromak se je zmotil.

Ni treba, da bi on vlekel narod v svoje višave, temveč hudo je treba, da se vzdigne iz svoje lene, gnile, po neizobraženosti smrdeče samozadovoljnosti do višine svojega naroda. Tako so se vzdignili Jurčič, Kersnik, Trdina, Levstik, Tavčar, in narod ki je stal nad njimi, jih je sprejel z obema rokama».

Tako Cankar v svoji Krpanovikobili. Tako pač ne piše mož, ki »devlie vso slovensko kulturo v — nič«, — nihilist, ki mu je vsa slovenska kultura nevredna, da eksistira.

Cankar sam ni bil krivičen dr. Tavčarju — literatu.

To je razvidno že iz gorajšnjega.

Ta »Kobila« pa je po Tavčarju — »pravzaprav samo zbirka kratkih podlistkov, ki sami na sebi ne vzbujaajo« — posebne pozornosti, — »nekak političen spis«, »ki se mora ceniti po predpisih, ki veljajo za politične spise sploh« — »nekaj enodnevne g a!«

Nekaj enodnevnega! Ta kulturno zgodovinski dokument, ki ne bo nikdar izginil iz naše zgodovine!

V tisti spor med Govekarjem in Cankarjem se ne spuščam. To je poglavje zase, — zanimivo in obširno. Kos naše kulturne zgodovine leži v njem. Knjige.

Cankar je iskal vedno in povsod le resnico in lepoto. Tudi v »Kobili« . . .

Bil je večkrat napaden. Moral se je braniti.

Zato prepustim zopet besedo Cankariu samemu. Naj govori sam iz knjige, ki je izšla tri leta pozneje:

»Poglejmo si iz lica v lice: — —

Kdo si ti, ki si pljunil na mojo umetnost ter mi navsezadnje očital, da jemljem pošteno plačilo za pošteno delo? Ali nisi tisti človek, ki je **zatajil in prodal svoje prepričanje za velik kos kruha in ki prodaja in zatajuje svoje prepričanje dan na dan, z vsako besedo, govoreno in pisano?** Ali ne čutiš, da so tvoje rovtarske pridige gol napuh in gola ošabnost? Skrij se v noč, **da te ne vidi oko neprodanega človeka!**

Nič zamere — bodita vam napuh in ošabnost, tradicija izza Bleiweisovih dni! Takrat je bila govorjena slavna beseda: »Pogine naj pes!« — in blešči se še dandanašnji na grbu slovenske umetnosti . . .

Umetnik je prolet v meščanski suknji . . .

Na, pometač, moje pero, ti pa mi dai svojo metlo, da bom enkrat v življenju veselo zažvižgal!

Brezpravna svoboda umetnikova je vsa njegova radost in bridkost.

*

»Ta narod, ki je trikrat petsto let trpel in tlačanil — ta narod da bi imel kulturo? Ta narod, ki je ubog in zaslužnjen, lačen in žejen — ta narod da bi imel kulturo? Tako je rekel in sodil Wastian. — —

Po domače torej: narod, poživini se, ker ti človečanstva živ krst ne verjame! Pravijo, da si berač — obleci beraško srajco! — — —

Že slutim zarjo tistega dne, sluti io vse moje naigloblie in najčistejše hrepenenje. Ne, ne hrepenenje samo! Moje delo je slutnja zarje, vsa-ka moja beseda in vse moje življenje. Že slišim dleto, ki kleše granitni temelj novi zgradbi...«

Tako je mogel pisati le mož, neprodan in čist, mož enega samega velikega prepričanja in vere v slovensko bodočnost in kulturo, mož, ki ie to kulturo **resnično ljubil!**

Besede, kakršnih bolj ali manj podobnih ni čula naša javnost, odkar se je moral boriti duhoviti Levstik proti brezokusnemu samodržcu Bleiweisu za se in za — Prešerna.

Premišljena je bila moja primera med Cankarjem in Prešernom, toda ne toliko glede njihove umetniške individualnosti **kakor gleda razmer in dob**, v katerih sta živela in se uveljavljala... Hotel sem pač čisto splošno opomniti, kako se je moral vsak veliki duh boriti proti pod njim sto-

ječim. S tem pa seveda še nisem dejal, da je Cankarjeva doba povsem in v vsem jednaka Levstikovi.

Kakor je zmagal Prešeren in Levstik, tako pa bo zmagal tudi Cankar. **Zmagal pa ni po diktaturi diktatorjev, nego po diktaturi lepote in resnice, ki je večna.**

*

S tem bi bil ta »boj« v tej smeri končan.

Šlo pa je vendarle **več ali manj** za — **osebo** velikega našega mojstra. Očitalo se mu je trojno prepričanje in — skoro bi rekel — averzijo do naše kulture. To bi utegnilo vreči slabo luč nani morda boli kot človeka nego literata... Šlo je za nekaj bolj, rekel bi, podrejenega. Kdo bo danes diskutiral in se prepiral o zasebnem življenju Franceta Prešerna! Imel sem vsaj utis, da je šlo za nekaj podobnega... In čutil sem srčno potrebo — zlomiti sulico za neomadeževan njegov spomin, ker nam je vsem mil in drag... Apostrofiran in v vlogi skromnega branitelja...

Tudi motiv dr. Tavčarjevega premišljevanja se mi vidi boli ali manj oseben... Čutil se je po krivici prizadetega. V takih zadevah je videti dr. Tavčar zelo rahločuten...

Vendar pa bi bilo skoro žaljivo zanj, ako bi hoteli iskati v tej pole-

miki zgolj osebnega in ne tudi višjega momenta.

Mislim, da se ne motim, ako trdim, da gre v bistvu vendarle tudi za — **boj med staro in novo strujo**, za boj med različnimi — da se poslužim dr. Tavčarjeve verzije — okusi in naziranj v umetnosti.

Morda za začetek. Ali morda tudi za konec? Boj med staro in novo strujo še ni dobojevan . . .

Pri tem povse razumem duševni položaj dr. Tavčarja.

Človek postane starejši in se rad ozre nazaj na delo svojega življenja. Pa vidi, da se majejo temelji, na katerih sloni večji del njegovega literarnega dela . . . Skoro je že izpregel . . .

Med tem je vstala mogočno nova brez vsakega dvoma poglobljena smer, obrnjena v notranjost človeške duše in njenega čuvstvovanja zametujoča tisto plitvo nanizovanje zunanjih dogodkov v boli ali mani psihologično utemeljeni zvezi, tudi gotovo romantično smer in tudi vso tisto teatraliko, proračunjeno zgolj na zunanji efekt. Tudi slog je postal drug.

Pa vstane in vzcvete mu na jesen zopet njegova duša . . . Objel jo je med tem že novi tok — to se jasno vidi tudi na njegovem delu. A ven-

dar ga je morda čas med tem že nekoliko prehitel . . .

Postal je namreč — tako se njemu vsaj dozdeva — sam »žrtev« svoje lastne teze.

Sam pravi: »Diktatorstvo je pa še manj opravičljivo v literaturi kakor vse druge diktature, na polju okusa in lepote, z eno besedo na polju umetnosti. V tem oziru veljajo »večni« zakoni, ti pa niso točni . . . Tudi okus je »različen«. Ali z drugimi besedami: »okus« se menja, stru-ja pride in — gre . . . V marsikaterem oziru ima dr. Tavčar prav. V tem ravno tiči zanj tisti tragični moment. Subjektivno namreč.

Ako se dene vsa njegova dela na rešeto novodobnega »okusa«, odpade pač marsikaj. Ostane pa tudi še zdaj na površju »Cvêtje v jeseni«, slike iz škofjeloškega pogorja, 4000 i. dr. **Dosti za nas!** — On pa ima morda subjektivni utis in zavest, da je to **premalo** — zanj . . . Nehote mu uide trpka beseda . . .

Prepričan sem, da ta višji principijelni boj še ni — končan. Dvomim celo vočigled impulzivne in vehementne narave dr. Tavčarjeve, da niti pričujoči, ki se je sukal bolj ali manj okoli **osebe** Cankarjeve, — če prav je stvar v tem oziru **čisto jasna**.

V tem oziru vem, da sem se spustil — apostrofiran — v **nejednak** boj

toda s poštenim srcem in odkritim vezirjem brez vse nečimurnosti. Saj sem se izpostavil ne — za se, nego za dobro in pravično stvar. Vem tudi, da bi dr. Tavčar rad oziroma lahko vsak čas zamenjal fini literarno polemični rapir s krvavo in težko politično sekiro. Krvavel je že marsikdo pod njo!...

Tudi se odkrito zavedam, da bi bil legitimiran izbojevat ta boj poklicanejši, na leposlovnem polju aktivno delujoči literat. Dr. Tavčar ima pred mojo malenkostjo svoje »Cvetje« in za seboj — slavno literarno preteklost, — jaz pa samo svoje skromno, še prosto pero, ki se je drznilo zapisati, ali imelo vsaj — če mi hoče to priznati — **volio** zapisati »pošteno besedo v poštenih rečeh«...

Pred leti (1903/4) sem se osmelil napisati v »Slovanu« nekako kritiko Aškerčevemu »Zlatorogu« v obliki daljše študije, v kateri sem primerjal Baumbachovo in njegovo delo. Seveda sem se odločil za — Baumbacha. **On** je zavihtel sekiro. Imenoval me je — germanofila in ne vem kaj še... Izkrvavel nisem... Ali tudi Aškerc ni obdržal svojega — bičati vsakega, ki ne prisega na **prava**...

Mislim, da tudi meni ni treba pripomniti, da nisem hotel v tej polemiki prav nikogar žaliti osebno.

Nato je odgovoril g. dr. Tavčar
pod naslovom

»Krpanova kobila«

v bistvu to-le:

Moti se dr. Oblak predvsem, če morda živi v veri, da sem jaz morda njegov podlistek »Ob obletnici Cankarjeve smrti« smatral za napad na svojo osebo, da sem radi tega zašel v nekake domišljije.

Da ne pišem preveč, bodi samo povedano, da je naša kritika zašla v neko nenaravno, zoprno, skozi in skozi bolno hvalisanje, za katero bi se človek ne zmenil, če bi ne tičala v njem velika nevarnost za naše že itak skromno slovstvo. In recite, kar hočete, v to hvalisanje so potegnili, največkrat iz političnih vzrokov — na dr. Oblaka tukaj niti iz dalje ne mislim — tudi Cankarja.

Vzemimo slučaj pisatelja Vladimira Levstika. Med vojno je spisal svoje »Gadje gnezdo«, markantno delo, in človeku se je kar srce širilo, če je čital z vnemo in ljubeznijo ta spis mladega literata.

Ali sedaj ti pricapljajo naši moderni kritiki in med vrsticami ti povedo, da veje v »Gadjem gnezdu« nekaj Faustovega in pa še celo nekaj Sofoklejevega duha . . .

Dr. Oblak zastopa še danes mnenje, da je Cankar največji genij, da mu ga ni para med Hrvati in Srbi, in

da ga moramo vsi častiti kakor nekakega literarnega boga. Tukaj se z dr. Oblakom — in naj se prepirava vse leto — ne bova zjedinila. On misli, da ne gre tu za diktaturo klike, temveč za diktaturo lepote, preporno pa je — in tu polagam naglas — ali bo mogla lepota Cankarjevih del vzdržati to diktaturo . . .

Ne ugovarjam, če se hvali Cankarja, sem pa proti vsakemu hvalisanju. V tem tiči razlika med mano in dr. Oblakom. In takoj tudi priznam, da sva oba veliko pisala, da se pa ni doseglo soglasje. Zatorej se ne bom spuščal v tisto podrobnost, s katero je pisal dr. Oblak svoj odgovor. Čestiti nasprotnik je ostal pri svojem prepričanju in jaz ostajam pri svojem! Čemu bi torej prelivala črnilo. Dr. Oblak hvali, in to hvalo prenaša tudi na druge, še celo na mene, pisatelja. Dal mi je toliko lepih besed, da sem z njimi lahko napolnil vse shrambe in shrambice, tako, da bo po moji smrti te hvale še dosti ostalo.

In tu moram opozoriti, da se pri nas v literaturi danes preveč hvali. Vsaka figa, ki se vrže na literarni trg, se poprej scvrè v maslu najmastnejše hvale . . .

Cankar je v »Krpanovi kobili« — katero imenujem političen spis, in katera bo kot političen spis v nekaj letih pozabljena — imenoval svoje

politične nasprotnike »Gesindel«. Pisal je tudi posebno delce o človeku z dvojnim prepričanjem, in ker je rad veliko govoril, se je par mesecev pozneje zvedelo, koga je hotel mrčvariti s tem »dvojnim« prepričanjem. Resnica je: o mrtvih, ki počivajo v grobovih, nil nisi bene. To pa velja le za zasebno življenje dotičnika. Literati in politiki so, kar se tiče zasebnega življenja v grobu ravnotako nedotakljivi, kakor vsak drug človek; za spise, ki jih pusti za seboj in za dela, ki niso spadala v zasebno življenje, pa odgovarja vsakdo tudi v svojem grobu. Za psovke, kakor je »Gesindel«, je Cankar odgovoren tudi še v zemlji, vsaj toliko časa, dokler žive tisti, katerim je ta »Gesindel« metal v obraz.

Svet in dr. Oblak sta danes prepričana, da vse, kar spišem, izhaja iz tega, ker sem postal — kakor se dr. Oblak jako galantno izrazi — »starejši«, in da opazujem, če se oziram nazaj na delo svojega življenja, da se majejo temelji, na katerih stoji večji del mojega literarnega in drugega dela. Dr. Oblak je dalje mnenja, da »sem že skoro izpregledal, in da se nahajam pod kolesi mogočne, nove, brez vsakega dvoma poglobljene smeri, ki je obrnjena v notranjost človeške duše in njeno čuvstvovanje, zametajoč plitvo nanizovanje zunanjih dogodkov v bolj

ali manj psihologično utemeljeni zvezi«. Kar se tiče moje starosti, se sklicujem na besede Schleiermacherjeve: »Dass du ein Tor wärest zu weissagen aus der Zeit auf die Kraft des Geistes, dessen Maß jene nimmer sein kann. Ein leeres Vorurteil ist das Alter, die schnöde Frucht von dem trüben Wahn, daß der Geist abhänge vom Körper.« — Kar pa se tiče sodbe novi smeri in njenega zahtevanja nanizovanja zunanjih dogodkov, izrekel je dr. Oblak sodbo, ki je popolnoma zgrešena. Umetnost je večna, oblike njene se spreminjajo; in če se spreminjajo oblike, ne more se trditi, da je postala umetnost druga. Vsaka oblika je lahko umetna, in tako je še danes Homerjeva »Ilijada«, ki je samo »nanizovanje zunanjih dogodkov«, eden največjih umotvorov.

In če že bere dr. Oblak angleške filozofe, naj bere tudi Tomaž Moorovo »Lallo Rokh«, ki je velik romantičen umotvor. Ali misli mož, če je zaljubljen v Cankarja, da so predvsem radi tega »poetične povesti«, na katerih je tako bogata angleška literatura, izgubile značaj umetnosti, ker je nastopila smer, ki vlači na kliniko človeško dušo, in dostikrat se cira pri tem nekaj takega, kar je le karikatura človeške duše? Brez historične povesti, pravi Herder, si literature misliti ne more. In zatorej

romantika v literaturi ne bo nikdar zamrla, pri čemer nam ni treba misliti na tako imenovano »modro rožo« Novalisove nemške romantike.

Daljšega odgovora ne dajem, pač pa hočem še tu in tam spraviti v tisk kako kritiko o tem ali onem Cankarjevem delu, da se vpelje pametna kritika o tem našem slovstveniku, ki mu bo pravična, ki pa tudi ne bo prezrla njegovih hib.

III.

Konec Ouverture.

Te vrstice niso nikak odgovor. Kratek resume, izraz veselja in — opomnja.

Ni je sodbe in tožbe na svetu, ki bi se ne dala izpodbijati, celo meritorno. To ve vsakdo, ki živi v pravedah.

Pa nisem eden izmed tistih, ki bi se ne dal prepričati, in da ne bi priznal svoje zmote, ako pride nasprotnik s prepričevalnimi argumenti.

V stvareh okusa bi se lahko prepirala celo leto, pa bi ne prišlo do soglasja. Tako je zapisal g. dr. Tavčar, in jaz mu dam prav.

Pravda pa ni nastala samo radi takih stvari. In rad, srčno rad bi priznal, da sem se glede njih — recimo zmotil.

Očitno nespোরazumljenje radi primere Cankarja in Prešerna oziroma njihovih dob, je bilo hitro odpravljeno. Zdelo se je, kakor da je bila to glavna stvar. Pa ni bila! G. dr. Tavčar je izustil nekaj trditev, ki so od okusa povsem nezavisne in glede katerih bi bila sodba mogoča. Ne bom jih ponavljal, ker nočem postati suhoparen — če s tem že nisem postal.. K večjemu to bi pripomnil, da ima dr. Tavčar vendarle nekoliko p r e m a j h n o mnenje o slovenski kulturi, ko piše o tistih malih eksistencah, ki so »gomazile z njim vred po slovenski literaturi«. Vsekakor pa m a n j š e kot Cankar, ki je baje vso »to slovensko kulturo v nič deval« ...

Kjer pa je pravda, je treba sodnika. Dr. Tavčar sam apelira na — zgovino ali bolj bodočnost in odklanja mlado hvalisavo kritiko. Moja malenkost tudi. Posebno še zato, ker ima ista glede živečih vse mogoče ozire, pri čemur igra veliko vlogo — tista »auctoritas viri«. Zgledov ne manka, tudi v zadnjem času.

Pravkar čujemo starejšega kritika-pisatelja v »Domu in Svetu« o zares lepi knjigi Izidorja Cankarja »Spoti«: to ni več slovensko, nego evropsko delo; ... Kaj bi rekel o Ivanu?

*

Kako je prišlo do polemike, je znano. Mnogo se je pisalo, — to je res! A kaj je ostalo še na rešetih? — Psovka »Gesindel«, ki jo je položil Cankar v usta Marietti ali Matildi, ki jo je »baje pobral v prahu«, a si je morda ohranila več lepote v svoji duši kot marsikaka druga v svojem zunanem blesku pod krinko navidezne morale... Za to psovko je Cankar odgovoren, čeprav spi že pri Sv. Križu. (§ 496.?) Na vsak način se hoče naprtiti Cankarju, da je ta izraz metal v obraz celi stranki. Ne bi prišlo do soglasja, tudi če bi citiral celo »Krpanovo kobilu«, iz katere izhaja, da je Cankar žigosal celo vrsto ljudi brez razlike strank, nas vse in končno samega sebe v globokem samospoznanju... Toda izraz — moj bog — je skoroda neparlamentaren, recimo, da je »psovka«. Takim in podobnim »nespodobnostim« pa se ni ognil niti sam veliki pesnik Prešeren, v katerega smo vkljub temu »zaliubljeni« vsi, če se hočemo posluževati take verzije... Tudi dr. Tavčar piše o kanljah...

Največji geniji sveta niso brez peg, ker so pač tudi samo ljudje, — tudi Cankar ne! Moj spominski članek teh peg ni omenjal — zato je »hvalisal«! V takih člakah navadno ne kažemo na slabosti velikih mož, in če bomo pisali ob prvi slavnostni

priliki počesščeia spomina Franceta Prešerna. ne bomo govorili o njegovih napakah. nego bomo povdarjali ono. kar ga dela velikega.

Dr. Tavčar sam nima nič proti temu, da Cankarja hvalimo. On sam občuduje mnogo njegovih del in visoko pesem njenega sloga z drugo besedo: veliko lepoto velike njegove umetnosti. Kar sem si usodil temu še dodati bolj ali manj podrobno o Cankarjevi globoki filozofiji in psihologiji. — je znano. V čem torej tiči razlika in v koliko nisem imel prav, da naj pokažejo šele razmotrivanja o posameznih Cankarjevih delih, katerih se vsi odkrito veselimo.

In s tem sem došel do najpomembnejše izjave našega visoko cenjenega slovstvenika g. dr. Tavčarja v njegovem zadnjem odgovoru. Obe-ta nam »kritike o tem ali onem Cankarjevem delu. da se uvelje pametna kritika o tem našem slovstveniku. ki mu bo vsikdar pravična. ki pa tudi ne bo orezrla njegovih hib«. — Torci vendarle tudi podrobnosti! Takih kritik ne odklanja. — to konstatira to-jalno tudi g. dr. Tavčar sam. — niti moi malenkostni navduševalni spis. Izpod temperamentnega peresa tehtnega moža. kakor je dr. Tavčar, nam bodo vsem užitek.

Zahvalivsem se g. dr. Tavčarju za prijazno povabilo, da se bova še

kdaj mirno razgovarjala o zakonih lepote in posameznih Cankarjevih delih. Ne vem pa, ali bova mogla izhajati pri tem od premise, da se moderna smer umetnosti razlikuje zgolj po obliki, in da vlačí na kliniko človeško dušo in dostikrat secira nekaj takega, kar je le nje karikatura«. Posebno še pri Cankarju.

Prijel ga bom za obljubo, Vse dozdanie pisanje pa naj je bila le — ouvertura?

IV.

Na otoku.

Nato je sledila dr. Tavčarjeva kritika o Cankarjevem delu »Na o t o k u« s sledečimi bistvenimi mislimi:

Ravnokar čitam v »Napreju« podlistek »Rdeča marela«, ki pravi, da ni nič lažjega ko pisati o umetnosti . . .

V zmoti je, ako absolutno zanika, da naša umetnost, predvsem naše slovstvo, ne bi smelo biti v kaki tesnejši zvezi z zemljo, na kateri živimo. Vzlic »rdeči mareli«, katero je najmlajši »Naprejev« podlistkar privlekel izpod strehe, je morda le resnica, da ima naša literatura predvsem obdelovati domače gredice, ker drugače dostikrat ne bo imela prave sreče.

. . . Sicer pa se mora pisatelj zavdati, da piše predvsem za svoje ljudstvo, in to ljudstvo ga mora ume-
ti, če noče, da ostane sam v pu-
ščavi!

Tukaj je tudi Cankar izgrešil včasih svojo pisateljsko nalogo, kar sledi najbolje iz tega, da je dostikrat tožil, da ga narod premalo čita, kar ga je — naj pravijo njegovi prijatelji, kar hočejo — silno peklo.

Da izpolnim svojo obljubo, priob-
čim danes kratek razgovor o Can-
karjevem spisu »Na otoku«.

To njegovo delce ni obsežno, vendar pa nosi na sebi vse znake, vse vrline in nevrline Cankarjeve pisave. Dejanje se vrši na tisti znani kliniki, kjer se secirajo duše. Bolje rečeno: »Na otoku« obsega zgolj le povest izmučene, raztepene in končno opešane človeške duše, in pre-pričan sem, da ta kratka povestica velja med pisateljevimi čestilci za biser, ki bi se lahko uvrstil med »Podobe iz sanj«.

Spisek obsega zadnje poglavje France Kosirnikovega životopisa. Obseg je kratko ta-le:

Cankar in prijatelj dr. Robida se-
dita v neki lopi v Tivolskem parku,
ali pa kje drugod. Kraj je obdan z
visoko železno ograjo, kakor jih ni
mnogo v Ljubljani. Zategadelj se ne
more trditi, da je France Kosirnik
živel ravno v Ljubljani. — Cankarju

in Robidi se hipoma pridruži dostojno napravljen človek bledega lica. Prične jima pripovedovati, ne da bi jima pustil do besede — povest svoje duše in sicer nekako tako, kakor Wordsworthov stari matroz, ki je moral vsakemu, ki mu je prišel nasproti, govoriti o belem albatrosu, katerega je bil nekje pod južnim križem ustrelil. France Kosirnik pripoveduje, kako je odplul z barko na morje, kako se je barka razbila, in kako je bil potem vržen na otok, kjer ni bilo nič družega, kakor človeške čeljusti brez zob, debel črn prah in kraško robovje. Reši se na to robovje, opazi pa kmalu, da ga preganja nekako poldrugi meter dolga in ravnotoliko visoka, orjaški želvi podobna zver. Ta lazi in lazi toliko časa za njim, da ga konečno doteče in ugonobi, tako da France Kosirnik, ko ga Cankar vpraša: »In kaj je bilo potem?« žalostno odgovori: »Saj vendar vidite, da sem umrl!«

To je vse. Sedaj pripoznam, da je v detajlu cela stvarica, kar se tiče »nanizanja« zunanjih dogodkov, pisana silno virtuosno in krasno. Kako je ta revež France Kosirnik begal po samotnem otoku, kako se je pri tem zadeval ob skale, kako je pri tem oprášil svoje telo, kako je prah mešal s svojo krvjo — to je v resnici detajl, kakor bi ga bolje nikdo ne mogel popisati in opisati!

Ta detajl pa je v tem slučaju samo nekaj postranskega, ta detajl ni in noče biti glavna stvar Cankarjeve novelice.

Če smem napraviti tako primer, bi tukaj spomnil na Velaquezovo podobo princa Baltazarja. Glavni del podobe je kraljevi princ, postranska stvar pa je krajina, ki obdaja konja in jezdeca. Ta krajina je slikana s tako virtuoznostjo in s takimi barvami, da pravijo strokovnjaki, da Velaqueza v tem dosedaj še nikdo ni prekosil.

Vzemimo sedaj, da bi bila konj in jezdec slabo slikana — kar se pa pri Velaquezu ni zgodilo — potem bi se vzlic krajini ne moglo trditi, da se je mojstru podoba v celoti posrečila!

In tako namreč Cankarjev spis »Na otoku« v svoji celoti vsaj name ne napravlja umetniškega vtisa. Isto je tudi pri mnogih drugih Cankarjevih spisih.

Tisto, kar nam pripoveduje pisatelj o notranjih bojih Franceta Kosirnika, ni nikakor dovršeno, ni nič posebnega in tudi nič tacega, da bi se obenem, ko opazimo zvijanje Kosirnikove duše, zvijale tudi naše duše.

Gledati človeka, kojemu se krojijo možgani, je nekaj žalostnega — kaj umetniškega pa imajo bolniki, ki nastopajo v blaznosti, komaj na se-

bi. Glavni vtis, ki ga nam napravlja France Kosirnik, je pač, da se nam vse misli združijo v eno: čedno oblečeni človek je zblaznel!

Pisatelj je ta vtis deloma sam zakrivil, ker je pri tisti priliki vzel seboj svojega prijatelja dr. Robido.

Kakor pri drugih prilikah je tudi pri tej novelici precej nejasnosti in sicer v glavni stvari. Premalo jasno je povedano, kaj je pravzaprav Franceta Kosirnika spravilo v silno nezgodo, o kateri pripoveduje vsakomur, ki ga hoče slušati. Kaj pomeni ta želva? Ali je to strah pred smrtjo?

Čedno oblečeni junak pravi sicer: »Skrb — to je vse trpljenje življenja. Vesolen pojem, beseda vseh besed; vse je v nji: žalost, sram, ponižanje, razočaranje, in glad, in blaznost in smrt.«

V želvi torej lahko opazamo bojazen pred smrtjo, opazamo lahko tudi tisto skrb, ki tare in zatara človeka, opazamo pa lahko še druge stvari, ki človeku ustvarjajo strah.

Kak strah nam je tukaj hotel popisati Cankar torej ni jasno... Prej-kone strah pred smrtjo. Ali v tem pogledu so drugi ta strah že bolje opisali, n. pr. Edgar Alan Poe, Rückert, Maupassant.

Sedaj ko sedi moderna s svojim naturalizmom na prvem mestu, dobre se ljudje, ki trdijo, da je v lepo-

slovju, oziroma v umetnosti vse dopustno. In veliko jih je, ki prihajajo z obrabljeno frazo »naturala non sunt turpja.«

Meni se pa vidi, da je v tem oziru še vedno merodajno tisto, kar je pisal Lessing v svojem »Laokoonu«: »Ostudnost je izključena iz umetnosti!« — Ker pa je pojem ostudnost včasih subjektiven, mora se pisatelj tudi po tem ravnati. Če bi se n. pr. v moderni prikazal roman, katerega glavni junak bi jedel potvice, potresene z muhami in kobilicami, ali pa večerjal ragout, napravljen iz debelih rdečkastih glist, bi tak roman v Kitajski morda imel svoje občudovalce, pri nas pa bi bil nekaj ostudnega in slabega.

Lessingova načela pa veljajo tudi za grozno in strašno, kar ni izključeno iz umetniških proizvodov — glavnega dela umotvora, pa ne more tvoriti, ker bi drugače občutek groze zadavil občutek lepote.

Cankarjeva novela »Na otoku« ne obsega ničesar ostudnega. Učinkovati pa hoče ta spis z grozo in strahom. Po mojih mislih se pisatelju ta poizkus ni posrečil, ker iz njegovega »Otoka« ne puhti tista groza, ki omamlja in pretresa čitatelja.

V.

Literarni razgovori.

(»Na otoku« in — »Moje življenje«, Cankar in dr. Tavčar.)

Zadnjikrat me je dr. Tavčar vljudno povabil, da se bova kedaj mirno razgovarjala o zakonih lepote, in če hočem tudi o posameznih delih našega Ivana Cankarja. In te obljube našega čislanelega slovstvenika dr. Tavčarja sem bil vesel, in še posebej njegovega prijaznega in častnega povabila. Kako sem zašel v to literarno debato, je znano. Pač nikdo mi ne more očitati, da se tudi jaz »v trop, ki se poti in trudi, vrinuti želim« ...

Nekam čudno me pa dirne, ko se je lotil dr. Tavčar baje izpolnjujoč svojo obljubo, Cankarjeve črtice »Na otoku«. Postavil je na čelo svojega premišljevanja neki članek iz »Napreja«, v katerem je nekdo dejal, da danes ni nič lažjega, nego pisati o umetnosti, — da pa ta njegov sklep še ni radi tega utemeljen, ker danes pri nas res že vsak o umetnosti piše in pisari. — Ako je hotel s tem tega ali onega udariti in morda tudi mene, bi bilo to pač napačno stališče, ker bi se to dejalo toliko, kakor če bi se postavil gle-

dališki ravnatelj ali pa tudi dramatik na stališče, da nima gledališko občinstvo nobene besede, in ravno tako ne glede pisateljev čitajoče občinstvo. S tem pa ne mislim tiste nerazsodne, za umetniško pojmovanje nevzgojene, oziroma negodne in tudi nesposobne mase, kateri odredkam pa že prav vsako besedo posebno pa še glede visoko stoječega Cankarja. Zadnjič je z nekakim zadoščenjem konstatiral spoštovani moj nasprotnik, da sem čisto odkrito priznal, da Cankar ni tako prodrl v mase, »kakor bi to radi videli njegovi častilci«. To pa prav ničesar ne izpremeni na umetniški kvaliteti in višini našega Cankarja; saj vemo, kako je s tisto maso in tisto popularnostjo. A propos! Včeraj in zadnjič je na primer na koncertu triumfiral nekdo nad — našim Lajovicem, — pri masi namreč; — некоč so venčali »Krpanovo kobilo« vzpričo Cankarjevih dram; in oni dan je pri nekem društvu, — si licet parva componere magnis, — zmagal tako-le Stanič nad leposlovcem, prirodoslovcem ter enem najrazboritejših slovenskih planincev — Franom Erjavcem... Na to nič ne dam. Zato prosim, da se me ne ume krivc, ako reklamiram besedo pri umetnosti za tisti del kritiškega občinstva, ki mu jo dajo višja inteligenca in vzgojeni ali bolj

ali manj prirojeni čut za umetnost... Temu delu občinstva menda tudi velečislani gospod nasprotnik ne odreka pravice govoriti in pisati o umetnosti... Tudi bi ne bilo to v soglasju z onim vabilom. Rad pa že vnaprej priznam, da se lahko motim in tolmačim dr. Tavčarja uvod napačno, kar je pa končno postranska stvar. Naj me smatra za enega izmed onega dela, ki si usoja odgovarjati in ugovarjati temu, kar se mu ne vidi prav...

Moja malenkost je ob tisti spominski priliki omenjala najmarkantnejša in — least not least — najkrasnejša dela našega Cankarja, ter dal primernega izraza veličini teh del. Dr. Tavčar pa me je zavrnil, da je moja hvala pretirana, ter končno obljubil, da bo dokazal pretiranost te hvale, zahtevajoč svobodno kritiko posameznih Cankarjevih del, in jaz sem to njegovo obljubo z veseljem pozdravil...

Pa si izbere sedaj g. dr. Tavčar čisto kratko novelico, obsegajočo nekaj nad deset strani, ter hoče na podlagi te novelice dokazati, da nimam prav. Pokazati hoče, da je Cankar eden izmed tistih modernih prosektojev človeških duš, ki skušajo »secirati« nekaj, kar je le karikatura človeške duše.

Dr. Tavčar misli, oziroma je prepričan, da je s svojo kritiko o tem

»Otoku« svojo obljubo izpolnil. — Potem sem pač jaz to obljubo krivo umel in tolmačil, — in moje veselje je bilo prezgodnje. Na ta način g. dr. Tavčar ne bo dokazal ničesar in midva ne bova prišla na ta način nikdar skupaj. Dočim išče moja malenkost v najlepših in največjih delih Cankarjevih njegovo do sedaj še od nikogar doseženo veličino, imam o dr. Tavčarju utis, da hoče iskati v majhnih novelicah — Cankarjeve pege. V tem pač leži med menoj in dr. Tavčarjem veliko diametralno nasprotje, ki vodi vsakega od naju le še bolj v nasprotno smer.

Kakor sem jaz razumel njegovo obljubo, in ako bi jo res hotel izpolniti dr. Tavčar v tem smislu, potem bi se moral pač lotiti kakega markantnejšega dela Cankarjevega, morebiti tistega monumentalno izklesanega hlapca Jerneja, ali pa tudi tiste psihološko globoke, umetniško divne povesti idealista Martina Kačurja, Križa na gori, Na klancu, Podob iz sanj i. dr. Nikar pa tiste novelice, katere sploh ni nikdo do sedaj kritiziral tako, kakor dr. Tavčar. Niti Niko Bartulovič, ki se je gotovo detailirano poglobil v posamezna dela našega Cankarja, tega delca ne omenja, in tudi slovenska kritika ga ob priliki izdaje »Krpah nove kobile«, v kateri je bil ta pod-

listek ponatisnjen, ni omenjala. Nio je pač na tej »Krpanovi kobili« zanimalo vse kaj drugega, pomembnejšega, kakor ta, sama na sebi malenkostna, a kljub temu tudi prav lepa umetniška novelica.

Da pa dr. Tavčar nekako generalizira, češ, da kaže ta novelica »vse vrline in nevrline Cankarjeve«, je po mojem mnenju le nekoliko, recimo, riskirano že radi tega, ker je od časa kar je zagledalo tisto delce beli dan, preteklo več kot 10 let. V tej dobi pa je dosegel Cankar višino, ki jo imenujejo Grafenauer, Bartulovič in drugi — »evropsko«. A propos! »Njegov«, dr. Tavčarjev Finžgar je zadnjič tudi nekaj podobnega trdil o Izidorju Cankarju. Dr. Tavčar me je krivo umel, ko tako mimogrede omenja. češ, da sem se jaz »skliceval« na Finžgarja. — Narobe! Kar se tiče tiste mlade hvalisave kritike »literarnih fig«, — da se poslužujem dr. Tavčarjevega izraza, — mu dam popolnoma prav. Berem pa o istem delu kritiko v »Ljubljanskem Zvonu«, ki je precej podobna oni v »Dom in Svetu« — s to razliko, da se je tu dosti mlajši kritik suvereno obregnil ob Haeckla, — imenujoč ga — »prostaškega pseudo-filozofa«... Menda ni hotel s tem zadeti tudi onega velikega prirodnoslovca...

Pa to je postranska stvar in ni, da bi se lovila za besede.

Samo nekaj bi še hotel omeniti, prej ko preidem v detajle, videč, da dr. Tavčarja pri kritikah dirne ta ali ona beseda. Čisto prav ima, da odklanja naravnost škodljivo hvalisarstvo v recenzijah, kjer niso na mestu, (proč s tisto primero s Faustom!) — a ne morem se strinjati s tem, da odklanja prav vsako primero naše literature s svetovno. Imam namreč utis — morda se tudi motim, — da dr. Tavčar slovenskega pisatelja sploh ne smatra zmožnim producirati kaj enakovrednega tujerodnim umetnikom, ustvariti recimo kaj »evropskega«, — ravnotako tudi ne Cankarja, da ne govorim o Prešernu. To stališče je napačno, — da, posledica predsodka proti lastni kulturi in narodu — in je ravno tako nezdravo in škodljivo po načelih psihologa in filozofa, ki sem ga svoj čas že omenjal. Saj tako stališče ne pomenja drugega kakor drugi ekstrem, v katerega preveč temperamenten človek tako lahko zaide, posebno v polemikah; pomenja ravno tako pretiranost kakor tista hvalisava kritika, ki hvali vsako na trg vrženo figo. Zakaj ne bi mogel sin malega, inteligentnega naroda, ki je dal že toliko korifej na znanstvenem polju, — enkrat tudi na polju umetnosti,

beletristike — ustvariti nekaj, kar mu daje mesta na svetovnem torišču? Saj je znano, da si inteligenca malih kulturnih narodov pridobi povprečno primeroma dosti širjega obzorja, bistroumnosti že vsled primerjanja, učenja in tudi znanja več jezikov že v prvi mladosti, poleg naravne intelligence in srčne izobrazbe — vso podlago, ki jo potrebuje za svoj razvoj tudi — resnični umetnik in genij. Zato se mi čudno in nerazumljivo vidi, da piše v tem smislu dr. Tavčar tudi tedaj, kadar gre za primerno oceno in primerjanje našega največjega pisatelja, ki ga je dozdaj rodila slovenska mati. Zakaj naj bi ne imela Grafenauer in Bartulovič prav, ako ga postavljata na evropsko višino? Zakaj naj ne bi bile besede Bartuloviča, ki pravi: »Da je Cankar živeo u Engleskoj mesto u Sloveniji, bio bi doživeo Byronov nastop; — več drugom svojom knjigom bio bi postao slavan, prvom ne,« — resnične?

Ne bom se prepiral več o tem, ali je Cankar do danes največji naš jugoslovanski pisatelj, čeprav dr. Tavčar ne imenuje ni jednega, ki bi mu ga vzporedil. Dobro! Pa bodimo skromni, — kot narod namreč! Saj moja malenkost ni bila, ki je Cankarju prvenstvo priznala. Ti glasovi so prišli od onstran Sotle, iz Srbije, gori s češkega severa ... Ali smo rav-

no mi Slovenci poklicani odrekati mu to, kar mu priznavajo iskreno in pravično naši bratje, je pač drugo vprašanje, za katero pa v tej fazi najine polemike že davno več ne gre... Zdi se mi pa, da dr. Tavčar povse prezira dejstvo, da je Cankar res eden tistih pravih slovenskih literatov po poklicu, »rodjen genij«, ki je posvetil vsled notranjega zvanja celo svoje življenje umetnosti, da je zanjo živel in umrl. Večinoma vsi drugi naši »hvalisani« in »nehvalisani« pisatelji-umetniki pa so — sit venia verbo — bolj ali manj amaterji... To se pravi, da jim vsaj pisateljevanje in umetnost ni glavni, oziroma ni edini njihov poklic. Cankarju pa je bilo ena sama velika vsebina njegovega bitja in žitja; s kako resnostjo je vršil to svoje zvanje in poslanstvo, odseva že iz tistih odlomkov, ki jih je napisal svoj čas svojim p. n. recenzentom in doktrinarjem in jih hočem citirati... Ne zdaj ampak pozneje, ko pridem do detajlov, do podrobnejšega razmotrivanja o »Otoku« in tistega »kamna izpodtike« — do tiste »nesrečne« Cankarjeve in Kosirnikove — želve... Besede, ki jih je zapisal Cankar tisti procesiji, ki je šla za njim »kakor drhal za uklenjenim ciganom«, in mu klicali: »glejte grešnika!« gledajoč mu samo še na — suknjo...

Ponovno moram pobijati poleg drugih tudi tisto trditev, da se o Cankarju ni pisala do sedaj nobena nehvalisava kritika . . . »Veliko hudega so mi rekli; — govorilo pa je sovraštvo, kakor ga je vselej bil deležen človek, ki hodi sam in po svoje« . . . Tako je moral konstatirati Cankar že leta 1910. v svoji »Beli krizantemi« . . .

Šlo je tedaj za boj med novo in staro strujo . . . Ali Cankar pravzaprav ni priznal formelno in se ni brigal za nobeno — šel je samozavestno svojo pot v — višave, kakor sta mu neusmiljeno »ukazovala srce in vest«, a je vendar ostal v svoji neizmerno ljubljeni domovini, zajemajoč iz nje kot pravi narodni pisatelj . . . (Rdeča marela). Ustvaril nam je bil hlapca Jerneja . . . Njegova struja, ali bolje — Cankar sam je tedaj že zmagal. Brez dogme in stranke. Absolutno, — pri vseh, ki so bili dobre misli . . . Izvzet seveda tisti gotovi del mase . . . Drznem si zapisati, da Cankarja odrekam v gotovem smislu vsaki kliku in vsaki stranki . . .

*

Med nama ne bo prišlo nikdar do popolnega soglasja; in tega najbrže ne namerava niti dr. Tavčar niti moja malenkost. Vsaj nasprotje med najinima stališčema že z ozirom na

gori navedeno je bistveno. Dr. Tavčar se bori za romantične in zgodovinske »poetične povesti«, za gotovo smer in se sklicuje pri tem na Herderja...

Tako mimogrede je oni dan citiral tudi v dokaz neodvistnosti duha od materije versko dogmatično tezo teologa Schleiermacherja, ki je veljala še za časa, ko se je Kant Laplacova teorija proklinjala za brezversko; tedaj še ni stala verska dogma na stališču, da je pravzaprav ta teorija že davno zapopadena od vsega početka v svetem pismu*...

Napisal bi sedaj stavek, po katerem bi z dr. Tavčarjem radi njegovega »cvetja v jeseni«, če so vsi drugi pogoji podani, čisto dobro izhajala brez tiste bolj ali manj staroverske hipoteze. Pa je zadnjič dr.

* Pa radi tega menda ne bo prišlo zopet do kake bitke radi monizma in dualizma. — Če pade po meni še kdo iz onega taborja radi eventuelno krivo razumevane opazke glede Häckla, čigar »prostaške pseudofilozofije« v detajlu z ono opazko ne zagovarjam — potem joj meni! Bilo bi preveč... Saj se je obregn timer vame celo oni »rdeči marelar« v krivem tolmačenju, češ da sem se »zaletel« menda tudi v narodne pisatelje in umetnike — in to menda samo zato, ker sem si usojal barniti Cankarja pred nekaterimi res neopravičenimi očitki.

Tavčar rekel, da mu tisto ni povšeči, in da ima tega doma dovolj polne shrambe . . . Zato ga ne zapišem.

Pri tem razmišljanju sva že zašla na polje dveh svetovnih naziranj; eno ustvarja naše čuvstvovanje in naša fantazija, drugo pa stroga realna znanost. Da je romantična smer, katere eminentni zastopnik je dr. Tavčar, zelo pristopna fantastičnemu svetovnemu naziranju in posredno tudi religioznemu čuvstvovanju, je pač jako naravno. Skoro bi si upal zastopati tezo, da igra pri svetovnem naziranju veliko vlogo sodba na polju okusa in lepote, glede katere veljajo sicer »večni« zakoni, pa vendar tudi ti niso zadostno točni, kakor pravi dr. Tavčar sam.

Skoro bi tudi dejal, da mi i Cankar potrjuje to tezo. Saj je tudi on romantik v gotovem smislu, — »klasič slovenskega romantičnega simbolizma«, — in zopet v gotovem smislu realist in naturalist, — a ne v vulgarnem pomenu besede. Vendar je bil, kakor rečeno, samonikel talent, ki je hodil suvereno svoja pota in samozavestno krenil v višave, — on, ki ni dal deliti svojega dela v »perijode« in svojega življenja pod rubrike a, b, c. (»Moje življenje« I.) »Ali je Cankar hudomušno zloben!« — je vzkliknil njegov dobrohotni recenzent, ko je izšel hlapec Jernej,

rogajoč se tistim »posmehovalcem« in »capljačem«, ki so se lovili za njm, prodajajoč svojo absolutno »temo« za tisto — Cankarjevo, ne vedoč, da vlada pri Cankarju tema le zato, ker je luč privil, ki jo more odviti vsak trenotek, in »smatrajoči svojo absolutno praznino brezzračnosti za Cankarjevo eternost« ... Kakor da je Cankar hotel nalašč zmešati štreno in glave — vsem tem in onim ...

Tudi njega znači neko globoko prepričanje, ne tisto konfesijonelo versko naziranje, nego tista globoka vera, »ki jo je bil ustanovil za človeško dušo sam Bog in katero so šele pozneje v pohujšanih časih skvarili čemerni pismarji in farizeji.« (Moje življenje VI.).

»V teh grenkih mislih pa je bil Bog sam s svojo ljubeznijo. Svoje najbližje, ki sem jih do tega hipa komaj zdaleč poznal, sem ugledal nenadoma v topli, jasni, ljubeznivi luči, da bi jih po vrsti objel in poljubil ter jih prosil odpuščanja. Šele v žaru ljubezni zagleda človek vse mnogoštevilne črne pege na svoji duši. Nobena ne ostane skrita, nobena ni pozabljena, niti ena se ne da za zmirom zbrisati. Spovednik odpušča grehe, »ki ne bodo odpuščeni ne na tem, ne na onem svetu«. Srce ima svoj poseben katekizem, toda kar je v šoli in v cerkvi smrten greh, je srcu vesela prigoda; toda

smrtnih grehov, ki jih verno zapisuje srce, ni v šolskem katekizmu.« (Moje življenje XII.).

Tak je evangelij, tako je sveto pismo in vera genija Cankarja, ki pije v zakristiji mašno vino iz keliha, a mu srce tega greha ne zapiše; pa je večerjal in ni pomislil na mater, ki je sedela na pragu in ni večerjala. — In to je bil njegov smrten greh... Nič evharistije in konfesije, nič Schleiermacherja, a vendar globoka vera filozofa in plemenitega misleca.

S tem razmišljanjem sva zašla od glavnega predmeta nekoliko na stransko polje, na katero tako rad uhaja moj čestiti nasprotnik s svojimi citati.

Pa se vrnimo k tistemu »Otoku«, ki ga je vzel dr. Tavčar na svoje kritično rešeto, hoteč s takimi razmotrivanji vpeljati »pametno in pravično kritiko o našem Cankarju«. Ta način kritiziranja pa se mi ne zdi pravičen. Zdi se mi, kakor da bi hotel n. pr. kdo pokazati pege na Prešernu, — (tudi Prešeren, kakor vsakdo — in vsak genij ima take pege), na ta način, da bi vzel kako manj posrečeno Prešernovo pesem ter hotel pokazati svetu češ: »Glejte, tudi takele pesmi je zlagal Prešeren, — ergo dokaz, — da Prešeren ni tako velik, kakor se ga splošno »hvalisa« in pretirano povzdiguje!« Jaz pa pravim, da bi narod, ki

bi tako »kritiko« akceptiral, in to celo ob kaki slavnostni priliki, ne bil vreden, da se mu je veliki Prešeren sploh rodil. In to velja mutatus mutandis tudi glede Cankarja. Usojam si trditi, da je Prešeren vkljub tistim manj posrečenim pesmim ravno tako velik — in Cankar radi novele »na otoku«, tudi če bi se mu res ne bila »posrečila« — nič manjši.

Nasprotno: prepričan sem, da bodo imele take kritike celo to dobro stran, da nam bodo pokazale Cankarja v vsej njegovi veličini, in bolj kot kedaj sem danes prepričan o vsem, kar sem zapisal o Cankarju v tistem spominskem članku, ki je dal povod tem literarnim diskusijam.

Opazko dr. Tavčarjevo pa, da obsega tista novelica zgolj le pripoved opešane človeške duše, in da ta kratka povestica velja med Cankarjevimi častilci najbrž za biser, ki bi se lahko uvrstil med »Podobe iz sanj«, pa moram zavrniti kot celo neumestno.

Ostanimo torej na »Otoku«. Te novelice nikdo ne uvršča med »Podobe iz sanj«, ali tudi to si usojam pobijati, da ta Cankarjev spis »v svoji celoti ne napravi umetniškega utisa, kakor mnoga druga Cankarjeva dela«.

Dr. Tavčar imenuje črtico »na otoku« povest opešane človeške du-

še, — in s tem je tudi že pokazal, raz katero stališče hoče meriti tudi to delce, ki je otrok izrazite simbolične romantike. Dr. Tavčar zapiše tele pomembne besede: »To delce kaže vse vrline in nevrline Cankarjeve«, in prične takoj s tem, da mu je stvar premalo jasna, torej ponavlja nekaj, kar so nasprotniki Cankarjevi navajali sploh proti simbolizmu: — »meglenost«. Moj čestiti nasprotnik piše, da mu je ta »opis delovanja razkrajajočih možgan« nekam nejasen, in da takorekoč ne ve, kaj je Cankar s to novelo pravzaprav hotel. Pa si usojam ugovarjati, da temu vendar ni tako. Dr. Tavčar pravi: »Vse premalo jasno je povedano, kaj je pravzaprav pripeljalo Kosirnika v silno nezgodo,« in to bi bila že ena pega na Cankarju. Cankar naj bi vsaj povedal, na kateri bolezni trpi tisti čedno oblečeni človek.

V tem se mi vidi, da se je dr. Tavčar postavil prav specijelno pri tem delcu na napačno stališče, tako raz stališče umetnosti kakor estetike. Zavzel je neko doktrinarno stališče, katero moderna umetnost odklanja, posebno še Cankar. Toliko svobode, prostosti in okusa moramo že pustiti in prisojati umetnikom, da svojemu okusu primerno prikrojajo ne-le obliko, nego tudi vsebino svojega umotvora. In ta okus jim dosti-

krat ravno brani povedati in razkladati marsikaj, česar si ta ali oni želi in bi on tudi — povedal. V tistem hipu, ko bi jel pripovedovati Cankar po znanem načinu in »nani-zavati« tiste dogodke, bi bil že vzel svojemu umotvoru, — tudi to novelico imenujem umotvor, — tisti umetniški pečat, ki je vtisnjen Cankarjevim delom sploh, — vzel bi svojemu umotvoru tisti nastroj (Stimmung), tisto umetniško koncepcijo. Bilo bi to črtici izvestno v kvar, ker bi bilo tisto pripovedovanje tudi čisto odveč. In tu sva zopet z dr. Tavčarjem na polju okusa, kjer se križava in kjer ni in ne bo soglasja; in če citirava vse Laokoone in Herderje celega sveta...

Meni je stvar čisto jasna — da celo dr. Tavčarju samemu. Čisto lepo nam pripoveduje, kako je hotel Cankar simbolizirati strah pred smrtjo, ali skrbjo, le to mu ni čisto jasno: ali smrt, ali skrb. To pa je čisto vseeno: Smrt, skrb, ali tudi krivična usoda, ki sledi in preži na človeka od zibeli do groba. Recimo, da bi bil hotel simbolizirati Cankar skrb, kakor je to storil Rudolf Hawel v dramatični obliki v svoji »Materi skrbi«, ki je šla pred leti čez odre z velikim uspehom in sem poročal o njej svoj čas obširneje v »gledališkem pismu iz tujine« v »Slovenskem Narodu«. To je simboliziral Cankar

tudi v tej novelici, ki je pisana, kakor dr. Tavčar sam pravi, »silno virtuosno in krasno«, mojstrski in genijalno. Tudi ta novelica nosi pečat one velike Cankarjeve umetnosti. Skrb in usoda in misel na smrt, ki jo prenaša tako malo ljudi s stoječnim mirom fatalista, muči marsikoga kot Erinija. V blaznosti se ta misel le potencira in bolešno razvije. To je Cankarjev simbol. On ni hotel podati nikakega popisa delovanja razkrajajočih se možganov in raz svoje stališče se ne morem načuditi dr. Tavčarjevemu stavku: »Človek pa si nehote misli, da stvar ni mogla tako končati, da je bil navzoč dr. Robida, kajti prepričan sem, da bi dostojno oblečenega gospoda prijel za roko ter ga peljal tja, kamor bi ga bil vsak pametni človek.« Kakor na eni strani razvidim, da je dr. Tavčar umel Cankarjev simbolizem, pa mi daje misliti ravno ta stavek, kakor da ga isti dr. Tavčar ni napisal. V tem oziru je pač meni dr. Tavčar nejasen v svoji kritiki, ne pa Cankar v svoji novelici.

Toda dr. Tavčarju ni všeč tista želva, in s tem prihaja do kapitela, ki izključuje ostudnost iz umetnosti. — In vpraša: ali je hotel Cankar s tem morda kaj ostudnega? Ne! Kaj je ostudno? — Tu sva zopet na polju okusa, »katerega zakoni niso večni«.

Kar je veljalo za Lessinga za ostudno, nad tem se danes marsikdo več ne izpodtika in tudi dr. Tavčar ima stvari v svojih spisih, ki bi bile kedaj več ali manj izključene.

Symbolist Cankar hoče »zbuditi stud in grozo pred smrtjo«, in si izposodi tisto želvo, katero je morda res videl v svoji domišljiji bolnik, — torej nekaj takega, kar bi morda po dr. Tavčarju kot ostudno ne spadalo v umetnost. Pa bi skoro dejal, da bi ravno v istem hipu izpodnesel svojo in Lessingovo teorijo, ko bi hotel izključiti ta Cankarjev simbol. Cankar bi bil morda moral vzeti vsaj kako estetičnejšo žival, recimo leva...

Toda tako ne bo šlo. To je čisto postranska stvar, in mi Cankarju lahko pustimo raz vsako stališče, — tudi raz Lessingovo, — njegovo želvo.

Pa je neko čudno naključje s to želvo. Najdem jo namreč tudi v »Gadjem gnezd« (VII) Vladimira Levstika, ki ga oba z dr. Tavčarjem visoko ceniva.

Dejstvo, da se dva odlična umetnika poslužujeta želve, — Levstik celo za opis vojne grozote: spopada dveh polovic zemlje, dveh besnih želv-velikank, ki trgata druga drugi drob iz života, — že precej govori za to, da ta primera ne more biti tako zelo nesrečna in neokusna.

Ali dr. Tavčarja moti navzočnost
tistega znanega psihijatra dr. Ro-
bide, ki ni peljal nesrečneža »tja,
kamor je spadal«. Bože mili! Bog ve,
ali je bil tedaj sploh dr. Robida po-
leg! Kako vseeno je to za bistvo te
povesti! In naj mi verjame g. dr.
Tavčar, da niti vprašal nisem prija-
telja dr. Robide. — dasi sem imel
prilike dovolj za to, — da-li je bil
morda res on tisti, ki je Cankarja
peljal na tisti »otok«. Ker je to tako
irelevantno kakor je okolnost, zakaj
je Kosirnik prišel na ta otok, in za-
kaj ni tega čedno oblečenega človeka
isti dr. Robida v tistem momentu pe-
ljal nekam, kjer bi ga rad videl ta ali
oni recenzt . . .

Dr. Tavčar trdi, da je Cankar si-
cer hotel naslikati grozo, da se mu
je pa ta poizkus »ponesrečil«, ker se
pri zvišanju Kosirnikove duše ne zvi-
ja tudi tvoja. »Zato ta povestica ni
nič posebnega.« (Zakaj pa si jo je dr.
Tavčar potem kot nekak eksempl
izbral?) Ker ta groza ne omamlja in
ne pretresa, in ker je Rückert grozo
pred smrtjo, pa tudi Edgar Alam
Poe, to drugače popisal, pa tudi
Maupassant. Cankar bi bil pač naj-
bolje storil, da bi bil kar — kopiral.
Prepričan sem, da ni imel Cankar
pred očmi niti Rückerta niti Edgar
Alam Poea. Ali to občutim, da je tudi
»Otok« delo umetnika, četudi ne na
isti višini, kakor so slike groze v

»Podobah iz sanj«. Tudi to občutim, kar je hotel Cankar položiti v to novelico, tisto štimungo, in da ni bil zadržan v njej občutek lepote, ker stvar ni pisana le virtuosno, nego tudi krasno . . . In to je, kar je Cankar znal in hotel. Nič opisa razkranja možganov, nego simbolično predloženie strahu in skrbi.

»In moje srce je bilo neizmerno žalostno«. — S tem je Cankar-umetnik povedal vse, kar je hotel in tudi — dosegel.

Ali vendar kakor rečeno: »Na otoku« je eno izmed stotine umetniških del, ki nam jih je napisal veliki Cankar, vendar pa ni tako, da bi mogli po njem meriti celega našega Cankarja. Kaže pa nam, na kakšen način hoče dr. Tavčar pisati o Cankarju in njegovi struji.

Pa se je zatekel dr. Tavčar zopet na stransko polje — k slikariji in tistemu Velasquezovemu jezdecu, češ, Cankar je opisal okolico krasno in virtuosno, — ali želva je njegova nesreča . . .

Ne vem, kje je tisto zapisano o Velazquezu. Če bi dr. Tavčar povedal, kje, bi pogledal, ali je prav tako. Laokoona sem bral pred 25 leti za maturo, ga poznam, sedaj pač čitam rajše novejši stvari n. pr. Maeterlincka, pa ne maram nič citirati. Tudi Aškerc je citiral vse mogoče, ko je branil svojega »Zlatoroga«, svoje

heroje in junake in svojega »Primoža«, pa ni nič zaleglo, okus pa — naj se mi oprostí — imam sam Prepričan sem, da se Cankar ni učil svoje umetnosti pri Lessingu, ali kateremkoli poetiku. Ti se citirajo le takole v polemikah, za kako argumentacijo, ki pa po navadi ne drži.

Dr. Tavčar se sploh rad sklicuje in primerja literaturo s slikarsko umetnostjo. V koliko se krije slikarska umetnost s poezijo in literaturo, v kateri igra psihologija in filozofija tako veliko, največ celo glavno vlogo, je poglavje zase. — Marsikaj imata skupnega — naravno: že vprašanje okusa, ali je tudi vprašanje ki privede v detajlu do velikih nepremostljivih divergenc. Filozofija in slikarija pa nimata malo ali nič skupnega.

In zdi se mi, kakor da se je hotel dr. Tavčar postaviti na stališče raznih poetik, ki predpisujejo umetniku, po katerem pravilu in kaj bi bil moral pisati in kako bi moral povedati, da bi bilo prav. Imenoval bi to estetično pikolovstvo.

Človek dobi utis, — kakor da je dr. Tavčar zašel v tisto družbo doktrinarjev, ki so že pred leti hoteli Cankarju predpisovati: »Veha, na desno jo kreni!« drugi zopet: »Na levo se drži, neroda«, — češ, da je zgrešil vedoma ali nevedoma ravno cesto.

»Da je bilo po mojem, bi Vas bil vse po vrsti ubogal in užival bi danes beli kruh vašega češčenja«. Tako je odgovoril Cankar in — šel svojo pot, kakor mu je to ukazovalo njegovo umetniško čuteče srce...

Zato tudi danes, ako bi živel, ne bi mogel ustreči dr. Tavčarjevi želji, da bi na svoji noveli tudi le besedico izpremenil, ali kaj pristavil... čeprav bi ne prenesel mirno očitka, da je sam kriv, da delo ni dovršeno, brez umetniškega utisa, ali z drugimi besedami: površno, nepremišljeno.

Cankar je na to že sam odgovoril:

»Poznam ga; siromak dela noč in dan, v svoji izbi, na cesti, v kavarni, v krčmi, v družbi, celo v spanju; od tistega trenutka, ko je napisal prvo besedo, ko mu je zapel v srcu prvi verz, ni zapravil niti ure. Delo ga je objelo z obema rokama in ga ni izpustilo več, — neusmiljeno je, ne dovoli mu počitka...

»Da naglo piše, pravijo, in da se prehiteva; poznam ga in vem, da tista govorica ni resnična, pa če so jo razustili pismeni ljudje. Ni ga človeka, ki bi tako počasi in trudoma delal... besedo za besedo, stavek za stavkom, kakor jagode na rožni venec. Nekoč se je ukvarjal leto dni z eno samo novelo... in nazadnje so razglasili modrijani, da je vihravo zveržena... Ideja plane v dušo, z

njo plane tisoč obrazov, tisoč zapletkov — izlušči idejo, očisti jo, zaluči v kot vseh tistih tisočero obrazov in zapletkov, zakrči ideji najbližjo, gladko pot, brez ovinkov, mostov in plotov — to je umetnost, to je delo! Vsaka beseda, ki jo napišeš, mora takorekoč dišati po tisti poglavitni ideji, drugače je beseda nepotrebna; vsak obraz, ki ga pokažeš, mora imeti v očeh, na licih, na ustnicah izraz tiste ideje — drugače je nepotreben... Ali je umetnik umetnik, ali ni; sredi med umetnikom in ne-umetnikom ni ničesar in »vihrav«, »površen umetnik« je nesmisel...«

*

Toda več jasnosti! Tako hoče dr. Tavčar. Tu sva že zopet na čisto subjektivnem polju relativnosti. Je že tako. Enemu je stvar jasna, drugemu ne, in konečno je to odvisno od razpoloženja, v katerem uživamo umotvor. Razpoloženje, — od tega je odvisna dostikrat tudi kritika takega umetniškega dela, pa tudi, in ne v zadnji vrsti od predsodka, s katerim se umetniku bližamo...

Dr. Tavčar rad prihaja z drastičnimi primerami. — Pa mi prihaja na misel tista znana pripoved, kako je razložil neki korporal možem, ki niso razumeli bolj ali manj poetične verzije o preteči nevihti: »Gospod hautman so rekli, da bo dež...« To

je bilo pač jasno povedano za vsakoga. A kje je ostala recimo — sitvenia — poezija?

Naj mi ne zameri dr. Tavčar te primere. Zapisal sem jo v razpoloženju in pri občutku, ki sem ga imel pri njegovi prispodobi o tisti indijanski župi z glistami in kobilicami. Res nisem mislil pri tem nič osebnega. —

Toda Cankar sploh ni v onem smislu modernist, kakor ga hoče predočiti dr. Tavčar. On ni nikdar zašel v tisto ekstremno, takozvano »nejasnost« in »meglenost«, ki jo nekateri odklanjajo. Cankar je simbolist v gotovem pomenu besede, in je ravno to njegova prednost, da je — dosti jasen.

Vkljub temu so mu nedobrohotni kritiki očitali, — da so imeli sploh kaj — ta naglavni greh...

Cankar se je razgovarjal s svojim prijateljem — tudi on je imel prijatelje, ki so ga razumeli — in se je razvil sledeči razgovor:

»Tudi v jutranjem solncu sem že videl Ljubljano: v maju. Tista svetloba je lila od vsega čistega neba tako nemirno in omamljivo, tako je opajala oči ter jih vabila v sanje, da so bile konture mesta še bolj zabrisane in zastrte, nego jih zastira jesenska megla. Vse ena sama celotna podoba, ena sama celotna lepota, brez tistih vsiljivih, klepetavih podrobnosti, ki žalijo oko, cepijo po-

dobo in ubijajo lepoto. Ob pustih dneh, ko je solnce leno in zaspano, se prepirajo ter blebečejo te podrobnosti vse navzkriž; oko ne ve, kam bi pogledalo, zato ne vidi ničesar in je zlovoljno; še v brezmesčni noči bi videlo več!«

Posvaril sem prijatelja:

»Ne razlagaj te modrosti recenzentom! Očitali bi ti, da poješ hvalo nejasnosti in meglenosti, naglavnemu grehu, za katerega mi nikoli ne bodo dali odveze ... Pojdiva v gozd, v ta čudezni hram lepote, nejasnosti in meglenosti!« —

Zdi se mi, da je zgodba o Apelu in kopitarju neumna bajka. Apel postavi na ogled podobo:

»Pred njo s kopiti čevljarček se postavi;

ker ogleduje smolec obuvalo, jermenov, meni, da ima premalo; kar on očita, koj Apel popravi.«

Ne. Apel ni popravljal ničesar, kajti vedel je, da resničnost umotvora ni odvisna od števila jermenov. Tisto bajko si je izmislil recenzent, ki je imel že v starem veku navado, da je tiščal svoj dolgi nos v umotvor, pa zato ni videl celote, temveč je prešteval gumbe na sukni in jermene na čevljih. Kakor je bilo, tako je ostalo . . .

Nič se ne zmeni in nič ne omahuje, če govori recenzent o nejasno-

sti in meglenosti in če celo zahteva določeno število jermenov! Človek, ki uživa umetnost s čistim srcem, te bo spoznal, umetnika, in te bo vesel. — Če recenzentje knjige ne razumejo, pošlji jim otroka, da jih pouči. Natanko razumem zgodbo o mladem Kristu, ki je v tempelju starim farizejem sveto pismo razlagal.«

*

In še eno čudno vprašanje ali pripombo pristavlja dr. Tavčar: »Kaj takega se sploh ne more zgoditi!« Ne vem, kaj hoče s tem dr. Tavčar. On sam pravi, da je to povest blazneža, — ali je potem celo raz njegovo stališče nemogogče, da vidi tak nesrečnež v svoji domišljiji to, kar nam Cankar popisuje? Kaj ko bi hotel kdo pri tistih »poetičnih povestih« staviti tako vprašanje?

VI.

DE MORTUIS NIL NISI BENE

Na »literarne razgovore« gosp. dr. Tavčar ni dalje reagiral, pač pa objavil pomembni spis z ozirom na »Dom in Svetovo« Cankarjevo številko. Med tem je izšla namreč takozvana Cankarjeva številka »Dom in Sveta«, v kateri je priobčil njegov brat Karol nekaj njegovih zasebnih pisem. Izidor Cankar spis o literarnem dijaškem društvu »Zadruga«, Finžgar poleg spominov tudi nekaj pisem Cankarjevih, zadevajočih afero radi honorarja za roman »Martina Kačurja«. Poleg drugih je objavil dr. Puntar daljši spis o Cankarju in Stanko Majcen študijo »Umetnik in družba« z ozirom na Cankarja kot ustvaritelja novega stanu. — G. dr. Tavčarju so dala objavljena pisma v tej številki povod, da je priobčil pomembni spis pod naslovom

»De mortuis nil nisi bene!«

ki je izzval zopet odgovor in čegar bistvena vsebina je:

V zadnji dobi je izšla Ivan Cankarjeva knjižica »Moje življenje«. Obsega nekoliko mojstrskih črtic, pri katerih se čitatelju duša razvedri

in razveseli. Tukaj me vodi Ivan Cankar kar po pisanem vrtilču, kjer cvete vse polno malih, pisanih cvetic, in najlepše od teh utrga in mi jih ponuja.

V takih črticah je Cankar v resnici pravi mojster. Iz neznatnega stolče takorekoč nekaj posebnega, kakor bi iz umazane školjke iztisnil mal, a vendar dragocen biser.

Svojo mater — in kdo ni imel, kar nas je rodila kmečka koča, take matere! — to svojo mater je Cankar proslavil, in človeku, ki se je včasih ogibal njegovega cinizma, silno dobro de, da je nekaj materinega srca prešlo tudi v njega.

Vzemimo n. pr. »Firbec«. Nehote se mi je začelo kaliti oko, ko sem čital to tragično pripovedko nesrečne pasje rodbinice . . .

Vrhunec umotvora pa niso. Globoko torej obžalujem, da Cankar ni imel prilike ustvariti večjih umotvoro v, ki bi bili v soglasju z njegovimi črticami. Tako pa je najboljši, kar nam je zapustil, zapustil v svojih črticah in te se bodo čitale, ko bodo glavna njegova dela le maloštevilnim prihajala še v roke.

V ravnoisti dobi je izdalo uredništvo »Dom in Sveta« posebno Cankarjevo številko.

Nerad, pa vendar odkritosrčno povem, da čitatelj, ki ima kaj dobrega okusa, te številke ne bo pohvalil.

Priznam, da je težko izdati ostalino pisateljev. Kdor pa izda zasebna pisma kakega avtorja, ta mora biti mož finega okusa in — dovolite mi ta dostavek — finega takta.

Pisma pisatelja sodijo le tedaj v javnost, če nam kažejo ležečega v grobu v zlati luči, in če povišajo in pomnože ime pokojnikovo. To je ena.

Mislim, da je Goethe nekje zapisal, da velik poet more postati le oni, ki je ob enem velik značaj.

S pismi dokazovati, da je bil pisatelj neznačaj, da je v pijanosti, kakor vsak drugi izgubil zanesljivost svojih nog, da je bil hudoben, da je najboljšega svojega prijatelja ogrizel in opikal — to bi moralo biti prepovedano. In sicer za vsako ceno!

V tem oziru nosi Cankarjeva številka »Dom in Sveta« težko butarico pregreh.

Najprej je Izidor Cankar, ta zelo simpatična oseba v naši literaturi, prijavil dolgo razpravo o nekem dijaškem društvu.

Kako se je ta mladež med sabo zmerjala, to širše javnosti gotovo nič ne briga, ali konečno zbuja vendar nekaj zanimivosti, če vidimo v muzeju polomljenega konjička, s katerim se je veliki mož, po katerem je muzej imenovan, igral v svojih otročjih letih. Zatorej Izidorju Cankarju ničesar ne očitam.

Greh pa je delal monsignor Karol Cankar, brat pokojnega pisatelja.

Bratu človek marsikaj piše, ker meni, da to, kar je pisal, ne pride nikdar v javnost.

Vse, kar se je priobčilo, dokazuje, da je Ivan Cankar, vmešavši se v politiko, igral nekega malega Neptunčka, vihteč svoje papirnate vilice, o katerih je mislil, da bi z njimi razdrobil svojega političnega nasprotnika.

Iz vsakega pisma diha nezdrava zaljubljenost v samega sebe in pretiravanje svoje lastne cene. Monsignor je pravzaprav svojega brata slekel, ter ga sedaj javnosti predstavlja neoblečenega.

Njegov lastni brat nam je razodel sedaj, da je bil malenkosten značaj, da značaja dostikrat sploh imel ni in da je v mladem človeku vse skupaj še vrelo, in da se je pri tem skuhalo dosti otročjega, kar bi bili Cankarjevi čestilci lahko zamolčali in svetu prikrili.

Če korespondenco kakega pisatelja daješ v javnost, nimaš pravice v tisk poslati insultov, katere je pokojnik zakrivil proti tretji osebi. Taki insulti so vselej sirovi, in kaj družega biti ne morejo. Te sirovosti se udeležuješ sam, in tvoja krivda je dosti težja od krivde pisatelja, ki je pismo pisal v trdnem pričakovanju, da ne pride v svet.

In tukaj si morata izprašati vest
monsignor Cankar in župnik Finžgar,
— ki tirajo take izbruhe v javnost.

V tem slučaju je monsignor, ne da
bi mignil s trepalnicami, vrgel v svet
celo kopo pisem, ki obsegajo najgrše
osebne napade.

Prva žrtev teh napadov je naš
ubogi Aškerc, ki je zaslužen sloven-
ski poet, in ki nikakor ni vreden, da
bi monsignor iz Sarajeva vozil ko-
pice gnoja na njegov prezgodnji
grob. Mi si Aškerčevega spomina ne
damo onečediti, ter občutimo, da je
bila Ivana Cankarja sodba o tem pe-
sniku napihnjena ostudnost, ki ni
spadala v javnost.

Drug je Funtek, ki danes še živi.

Tega moža postavlja častna šte-
vilka »Dom in Sveta« na nekak sra-
motilen oder, ravnotako, kakor Go-
vekarja. No Govekar ima dovolj hu-
mora in debelih živcev, da se zaradi
Cankarjevih krepkih izrazov ni raz-
buril, to tem manje, ker je Cankar
ž njim zadnja leta zopet prijateljsko
občeval. Gotovo je, da bi Cankar
svojih psovk in trditev, zapisanih
pred 25 leti, na koncu svojega živ-
ljenja ne ponovil.

In konečno je Finžgar priobčil še
»Kačurjeva pisma« ter ž njimi pri-
občil napad na »Slovensko Matico«.

Vse polno nas še živi, ki smo že
takrat bili pri »Slov. Matici«, in se-
daj moramo čitati, da smo druhal, da

smo barabe, tolovaji in bogzna še kakí človeški izvržki, ker nismo hoteli kupiti mačka v vreči, ter smo tudi Ivanu Cankarju nasproti postopali tako, kakor se postopa proti vsakemu drugemu pisatelju, posebno, če je mlad človek, ki sveta še ne pozna!

Napadeni bodo pisatelju Cankarju odpustili, ker smrt vse to samo-obsebi poravnava.

Odgovorni so tisti, ki so ponovili blebetanje in zabavljanje, ter jih takorekoč vzeli iz mrtvih ust mrtvega Ivana Cankarja.

Pregrešili so se predvsem proti staremu izreku: De mortuis nil nisi bene! Če so ponovili Cankarjeve napade, potem so grdo govorili o Cankarju samem. —

VII.

Nil nisi bene?

(»Dom in Svet«. Cankar in dr.
Tavčar).

I.

Kakor je hvale vredno in me je v splošnem iskreno razveselilo, da je »Dom in Svet« posvetil celo številko spominu Ivana Cankarja, tako me cela ta številka po svoji uredbi in v detajlu ni zadovoljila. Naj bo dovoljena o tej številki odkrita beseda — sine ira et studio — tudi moji malenkosti.

Ona naj bi nam podala verno sliko našega najodličnejšega literata.

Usojam si izreči in zastopati mnenje, da nam ta številka ni podala prave slike. Zdi se, kakor da hoče risarija Helene Vurnikove označiti tudi literarno vsebino cele številke Tudi vse slike Cankarja nam ne podajajo njegove prave podobe. Najboljše slike, to je Bertholdove, ki je izšla svojčas v »Demokraciji«, in je še najvernejša slika našega Ivana Cankarja, ne najdem v tem »Dom in Svetu«. In kakor nek čuden »slučaj usode« te številke se mi zdi, da je lastnoročna risba Cankarjeva »otrok« najboljša, kakor so najboljše stvari v številki

od Cankarja samega pisane črtice In še posebej »slučaj«, da nam v tej številki podajajo najboljše in najkarakterističnejše poteze Cankarjevega obraza Smrekarjeve — k a r i k a t u r e.

Tako se je zgodilo, da članek enega pisatelja pobije teze drugega referenta, in da celo pobija eden in isti referent v svojem članku samega sebe — v par odstavkih pozneje — potem ko je nekaj bolj ali manj kategorično zapisal Tako nam ostane v celi tej številki najlepši in najpremišljenejši članek Stankota Majcena »Umetnik in družba« .

Moje pripombe veljajo predvsem članku dr. Jos. Puntarja, naslovljenega »Ivan Cankar«.

Dr. Puntar je napisal ob koncu svojega sestavka, kakor da je čutil, da utegne biti njegova slika Ivana Cankarja pomanjkljiva, tele pomembne besede: »da je pravična sodba o Cankarju kot pisatelju silno težka naloga, češ, da je bil prekomplicirana romantiška nara-va« Dr. Puntar je zapisal o Cankarju stvari in neke teze, ki bi me utegnile spraviti iz ravnotežja, ter so mi narekovale pikre besede v pero. Ker pa stojim na stališču, da mora biti javna diskusija umerjena in vseskozi spodobna, hočem se držati tega načela tudi napram dr.

Puntarju, kakor se ga držim v diskusiji z dr. Tavčarjem.

Cel opis napravlja name utis — prosim, da se me razume — neke prikrojenosti, da, vidi se mi, kakor, da imam pred sabo nekako strankarsko pobarvano sliko — in to jemlje dr. Puntarjevemu članku veliko vrednosti — Proti taki sliki bi bil — o tem sem v dno duše prepričan — Cankar sam kar najodločnejše protestiral. Ne rečem, da se je to zavedno zgodilo, da, celo prepričan sem, da je imel dr. Puntar najboljšo voljo in je pisal iskreno. Nosi pa njegov spis pečat filistroznosti in nekaj doktrinarskega na sebi — torej nekaj, kar je Cankar-umetnik in človek naravnost sovražil.

Že tisto pripovedovanje o Cankarju, kaj je takole v gostilni govoril, in čez koga je takole udaril, kaže, na kako podlago so postavili — to ne velja samo za dr. Puntarja — nekateri člankarji svoja razmotrivanja.

Dr. Puntar je vse to zapisal o Cankarju, češ, da ga je spoznal leta 1917 in da je tedaj mnogo občeval z njim. Zato misli, da je pogodil pravo sliko o njem kot pisatelju in zlasti kot človeku. Dr. Puntar je mlad profesor in naj mi oprost, da si drzne napisati tudi moja malenkost nekaj pripomb k njegovi sliki o Cankarju, ki sem ga poznal prvo leto,

ko je stopil v tisto literarno »Zadru-go«, t. j. od leta 1892 sem, in sem bil torej nekak njegov sovrstnik.

Dr. Puntar pripoveduje o Cankarju stvari, iz njegovega zasebnega življenja, ki so za spoznavanje njegovih del tako čisto brez pomena, da sem se čudil, da jih je sploh zapisal. Vmes so tudi zapisane stvari, naj mi oprosti to mojo sodbo — ki vsaj name — napravljajo utis neokusnosti.

V tej točki sva se enkrat našla in sva edina s spoštovanim dr. Tavčarjem, ki je napisal zopet raz drugo stališče članek »de mortuis nil nisi bene«, kateremu pa si bom tudi dovolil pristaviti, oziroma nasproti postaviti nekaj svojih opazk.

Zdi se mi, kakor, da sem potisnjen nazaj v dobo, potem ko je umrl veliki Prešeren, — v dobo, ko niso imeli nujnejšega dela, kakor stikati po njegovem življenju, šteti vse tiste »firkelčke« in imenovati vse tiste oštarije, v katerih je Prešeren vedril in preganjal svojih skrbi oblake. In tako nam danes tudi dr. Puntar in drugi pripovedujejo o tistih četrtinkah pri Štruklju itd. itd.

*

Vsako izkoriščanje Cankarjeve osebe bolj ali manj zavedno v strankarske svrhe, in naj si bo to SLS ali JSDS, bi bilo odiozno in neprimerno.

Tudi v tej točki se strinjam popolnoma z dr. Tavčarjem, ki je lojalno priznal, da me ne šteje med tiste, ki bi se v tem oziru le količkaj pregrešili, — in že radi te njegove poštenosti, — ga, kakor sploh, visoko spoštujem. Ne rečem, da je dr. Puntar kaj takega vedoma ali namenoma zagrešil. Ali njegov spis bi vsaj utegnil napraviti ta utis in vsaj zbuditi sum, da je zatajil Cankar napram tistim Krekovcem svoje prepričanje in svetovne nazore.

Verjamem, da je bil Cankar med tistimi, ki so bili na strani Krekovcev proti Šušteršicijancem. Kateri poštenu slovenski človek pa ni bil tedaj na strani dr. Kreka proti Šušteršiču? V njegovi družbi so mogle vztrajati samo moralne propalice — ne le politične, nego tudi kot ljudje in privatne osebe...

Ravno v istem času je napisal Cankar najkrasnejši nekrolog o političnem in kulturnem delavcu Kreku, kar smo jih sploh brali — za »Naprej« ne pa za »Slovenca«. To se je zgodilo prav v istem času, ko je toliko občeval s Krekovci. Ne rečem — saj je Cankar tedaj pisal tudi za »Dom in Svet«, in »Slovenca« strogo literarne stvari, toda o — Kreku je pisal v napredni list in tako skoro na demonstrativen način pokazal, v katerem taboru da je.

Ravno tako si dovoljujem opazko glede tistega poudarjanja »sprave« Cankarjeve z Bogom, ki jo je Finžgar tako vse drugače, tako lepo diskretno, rekel bi skoro poetsko popisal. Nimam končno nič proti Finžgarjevemu opisu, mestoma je celo krasen, ker nosi pečat poezije.

Ali tisto doktrinarstvo — naj mi oprostj dr. Puntar to odkritost, — mi preseda. To, kar je bilo pri Cankarju bolj ali manj formaliteta — saj dr. Puntar sam pravi, da je bil Cankar najnesebičnejši in najpravičnejši človek na svetu, ki je dejal, da brez zadržka in vsaki moment pove lahko javno o sebi vse — je nekaj tacega, o čemur se drugje sploh ne govori. To je že pri nas Slovencih neka posebna specijaliteta, rekel bi pomanjkanje neke finesse čustvovanja, da se ob smrti naših velmož vlačí na dan tisto, kar je po Cankarjevem zaklejneno z devetimi ključi v najskritejši kamrici srca. Ko izgovoriš tisto besedo, je že tudi profanacija tukaj. Tako se nekako izraža fino čuteči Cankar o takih stvareh . . .

Kar gabi se mi, če se spomnim, kaj se je v tem oziru počelo z Aškercem ob njegovi smrti, ko so se prepirali o tem, ali je bil v tistem momentu zaveden ali ne, kako se je neokusno razpravljalo o tem ob smrti Dermotini itd. Pri tem gre za moment, iz katerega vendar ne moremo

sklepati največkrat ničesar, in je tudi čisto brez pomena, ker imamo soditi človeka po celém delu njegovega življenja, ki leži odprto pred nami.

Naj mi veruje g. doktor, da sem v tej točki prepričan, da govorim iz srca premnogih brez razlike strank in tudi v duhu velikega pokojnika in njegovega finega okusa. Naj mi verjame, da proti njemu ni namerjena nobena osebna ost, ker je on krenil za drugimi skoro nevede in že nekako iz navade . . .

Zastonj boš razlagal kaj tacega banavzarju, in skoro prepričan sem, da ne bo sicer dr. Puntar, ki ga ne smatram za takega, pač pa kdo drugi na neokusen način blinil stvar naprej. Temu mora biti — naj bo to enkrat odkrito in jasno povedano! — vendar tudi pri nas že enkrat konec.

»Dinge, die man nicht sagt . . .«

II.

Zdi se mi, da se smatra pri nas zares, da ni nič lažjega kakor pisati take »študije«, češ ker ni treba pri tem dosti premišljevanja in se to zapíše kar tako . . . Temu pa ni tako. Ravno take stvari so silno delikatne in vsega premisleka vredne, zlasti če gre pri tem za nenavadnega človeka kakor je bil n. pr. Cankar.

To pa ne velja samo za dr. Puntarja, nego zlasti tudi za druge član-karie, ki hočejo n. pr. iz raznih oštarijskih pogovorov izvajati vse mo-goče konsekvence. So včasih tudi neokusnosti, ki bi jih jaz nikdar ne hotel obelodanjati.

Bog ve, ali je Cankar res tudi ta-ko govoril in ali ga je dotičnik tudi tako razumel. Cankaria je bilo včasih sploh težko razumeti. Meni so merodajna njegova dela, in v teh delih vidim samo njegov neoma-deževani čisti cilj: resnica, lepota in pravica do skrajnosti. In po teh delih ga sodim brez ozira na tiste oštarijske pogovore, ali pa tudi zasebna pisma, — da naj se tičejo ista dekadence ali pa naturalizma...

Zato naj bi se vsakdo ogibal napisati nekaj, kar bi moglo vzbuditi le senco suma, da zasleduje pri tem katerikoli stranski namen, zlasti tudi strankarstvo, ali celo potisniti v ospredje svoj lastni — jaz, kar menda skuša neki drugi brezpomembni v »Dom in Svetu« objavljene (ne dr. Puntarjev) članek.

O dr. Puntarju pa imam utis, da se je postavil boli ali manj zavedno na visoki piedestal nekega varuštva in očetovstva na stroške svojega navideznega varovanja.

Take stvari se dogajajo večkrat čisto nevede in nehoté, ker stvar ni

dosti točno in jasno izražena. Devetkrat si bom premislil, predno izrečem kako kočljivo sodbo o svojem prijatelju, ki ne igra javno nobene vloge, devetkrat devetdesetkrat pa si jo bom premislil, predno jo bom zapisal o prijatelju Cankariu, tistem geniju, ki ni prenesel v življenju nobene krivice, a je tudi on sam z a - v e d n o nikomur ni storil.

Podpišem rad dr. Puntarjevo sodbo, da je bil Cankar res tisti nesebičnež in najresnicoljubnejši človek, »ki je ljubil pravico in resnico nad vse, da je bila Cankariu laž tuja, in da je z lahkoto in brez ovinkov govoril kakor otrok najbrezobzirnejšo resnico, za katero se je bilo razvnelo njegovo do skrajnosti nesebično srce.«

Ne motilo bi me končno pri tem, ako trdi dr. Puntar, da nimajo tisti tako neprav, ki pravijo, da ga ravno radi tega štejejo tako socialisti kakor SLS »med svoje« ... Naj ga — »štejejo«! Pri kateri stranki pa je ti sta pravica in resnica, in pri kateri ne. — o tem naj se pomenijo med seboj politiki, — mene to kot neaktivnega politika manj zanima ... Ali Cankar je hodil svojo ravno pot, prav nič viiugasto, kot pravi apostol resnice in lepote in kot takega ga odrekam vsaki kliku in vsaki stranki in tudi dr. Puntarjevi. Gotovo pa je.

da bi tudi danes bil na strani zatiranih in da bi vkljub svoji moški umejenosti poslednje svoje dobe tudi v Jugoslaviji prav tako — sit venia verbo — »zabavljial« vsaki stranki, ki bi ščitila, podpirala ali — pomiloščala razne verižnike in izkoriščala brez ozira na to, ali so njeni pristaši ali ne ...

Reklamirati Cankaria za kako stranko, tudi za konfesijo, bi bilo abotno. Tu mi pride na misel slavní Masaryk, ki je tudi globoko veren človek kakor Cankar, ki ima vero. »kakoršno mu jo je vsadil v srce sam Bog, katere pa ni v katekizmih, in ki so jo skvarili pozneje čemerni pismarji in farizeji« ... tisti Cankar, ki protestira proti temu, da bi se filistrsko delilo njegovo življenje v periode in njegova dela pod rubrike a, b, c. («Moje življenje» I.)

Zato napravlja name članek utis filistroznosti, ter pogrešam v njem res vsako veliko potezo in »velik koncept« pri vsem povečevanju in povdarianju velikega Kreka, ki ga vsi priznavamo ...

Ali vse to bi bila končno postranska stvar in bi nalašč radi tega ne pisal teh pripomb, da ni isti dr. Puntar poleg vse hvale Cankarjevega značaja zapisal te-le malo premišljene besede: »Kar se volie tiče, ie bil Cankar izreden (sic!) slabič.«

Človeka kar zaboli, če to bere; — kaiti s tem je storil Cankariu največjo krivico, ki se je sploh kedaj o Cankariu zapisala. Znano je, in Cankar nam sam pripoveduje, kako težko in trudoma da je pisal.

»Nikoli nisem lahko pisal,« pravi tudi v »Podobah iz sanj«, — besede, o katerih brez pogojni resničnosti pač nihče ne more dvomiti; saj je to tisto pravo brezobzirno, rekel bi, čisto cankarjansko in značilno priznanje, ki stoji v nasprotju z boli ali mani zavedno in nečimerno bahavostjo drugih povprečnih zemljanov, ki ne sežejo Cankarju po talentu in duhu niti do gležnjev, pa trdijo da jim je vse — lahkota... So pa tudi njihova dela po tem... In če pogledamo Cankarjeva? Dela — »slabiča volje«?

»Poznam ga siromaška, dela noč in dan... Od tistega trenutka, ko je napisal prvo besedo, ko mu je zapel v srcu prvi verz, ni zamudil niti ure. Delo ga je objelo z obema rokama in ga ni izpustilo več, — neusmiljeno je, ne dovoli mu počitka... in zdi se mi, da si počitka niti ne želi, da bi mu bilo dolg čas, če bi pisane podobe ne plesale več pred njegovimi očmi, če bi se žalostne in vesele misli ne igrale več v njegovi glavi, če bi njegovo srce ne občutilo več hrepene-

nja po lepoti, če bi njegovo uho ne poslušalo zvonkih besed...

Kadar bi se vse to zgodilo, bi bilo glorijske 'konec in recenzentje bi govorili resnico — resnico o utrujenosti, o površnosti, o čemernem krušnem delu. Mislim pa, da se nikoli ne bo zgodilo — kajti sam bi občutil prei nego vsi, da se bliža mrak...«

»In če bi občutil da se bliža mrak?«

»Bi recenzentje ne imeli več posla.« — —

In sedaj ti pride dr. Puntar in zapiše tiste nekrilate besede! In zakaj? Ali morda zato, ker Cankar ni dovršil tistih študij? Ali pa morda zato, ker se slučajno ni držal gostilniške ure in ostal v družbi svojih prijateljev morda dalje, kakor je bilo domenjeno, in je njemu (dr. Puntarju) — hu! — »prelomil« besedo? Kako krivo sodi velikega človeka Cankarja, ki je neutrudno in trudoma pisal, ki nam je zapustil toliko nesmrtnih del. — njega, ki je koncentriral vso svojo voljo in vso energijo v to, da postane kot umetnik nekaj popolnega, in je to tudi — dosegel! Vse drugo: materialno blago, zdravje in take »malenkosti«, ki so omejenemu in sebičnemu filistru glavna in najimenitnejša

stran življenja, ki ne zamudi tudi pet minut, da ne bi prišel o pravem času k mašni večerji, — vse to je bilo Cankarju hekuba, — nekaj, za kar sploh ni imel volje ... Ali so vsa ta velika dela: »Za križem,« »Križ na gori,« »Na klancu«, »Martin Kačur« in eno najlepših in najoriginalnejših pa tudi nerazumljenih del »Lepa Vida«, vse njegove drame in 'konečno »Podobe iz sanj« delo volje slabiča? Nasprotno! Naravnost gigantsko voljo in energijo nam kaže Cankar — v svojih delih, — v stremljenju za tem, da doseže svojo umetniško višino. In s to voljo nam je ustanovil nov stan. S Cankarjem je stopila v slovensko družbo nova stanovska zavest, vsled njegove velike neupogljive volje.

»Ne vem, ali se je že kdo pred njim otresel tako odločno spodobnih služb in koristnih opravkov kot on in si v tem samem in edinem znamenju ustvaril obstoi. Zdi se mi, da so tisti, ki so tako življenje dozda tvegali, obtičali v poizkusih.« — Cankar — »slabič« je to zmogel.

»To je posebnost Cankarjevega življenja. Stan je to, ki se zaveda. Neizbežen poklic, ki si je sam uteha. Bodisi da napoči zlata doba, bodisi da je še daleč, pozvani so ... In ena je vez, ki spaja izobčence družbe, nāisi jih je obsodila pravična, a mrzla moč filisteistva, nāisi stoje po milosti

lastne volje izven družabnega reda. V brezupni osamelosti izobčitve s svojim hrepenenjem po idealu človeške družbe oplojalo svet.«

S temi besedami je Stanko Majcen v svojem krasnem članku izpodbil v istem listu dr. Puntarja ... Meni se pa zdi, da Cankarja še po njegovi smrti — nerazumljenega — izobčujemo ... Njegova doba še ni prišla ...

Ravno tak občutek imam, kakor da bi hotel kdo danes razlagati: Prešeren je bil majhen značaj, ker je rad hodil — recimo — v gostilno in ker je imel — ah, pa saj se mi kar gabi ponavljati in zapisati tiste — oprostite ta izraz — bedarije iz Bleiweisove in precej podobne poznejše Mahničeve dobe ...

Naj končam to poglavje z besedami Cankarja samega:

»Oko ozri se nazaj, prav do mraka otroških let! Kam je letelo vse hrepenenje, komu je bila darovana najboljša moč srca in razuma, odkod je vrela, kam se je vračala vsa radost in bolest? ... Moje delo je knjiga liubezni — odprilo domovino, da boš videla, kdo ti je pravičen sin! Dal sem ti, kar sem imel, če je bilo veliko ali malo — Bog je delil, Bog razsodi! Dal sem ti svoje srce in svoj razum, svojo fantazijo in svojo besedo, dal sem ti — svoje življenje — kaj bi ti še dal? ...«

A dr. Puntar je zapisal še druge samozavestne besede z istega pije-destala češ, da je edino res klasično delo Cankarjevo »Podobe iz sanj«, seveda je pristavil pri tem tisto »klasično umerjenost«. Pri Cankarju pa sicer pogreša neke klasične umerjenosti, češ, da najbrže zato, ker — starih klasikov ni posebno poznal! To naj je vsa skrivnost, zakaj se klasična umerjenost prične šele pri »Podobah iz sanj« ... Brez ozira na pomanjkanje logike je to stara precej obrabljena doktrinarska teza, na katero pa danes v teh realnih časih nikdo več ne verjame. Ne upam si trditi, da imamo za to klasično izobraženost, ker smo se učili aoristov in čitali v šoli stare klasike, kakor se jih pač čita v gimnaziji. Seveda so bili tega krivi slabi profesorji, — vsaj jaz nisem imel te sreče, da bi bil kdaj slišal v višji gimnaziji kako globljo diskusijo. Samo predstavljali smo brez vsake kritike, brez vsega opozarjanja na to in ono, kar bi imelo smisla ... Realec Cankar pa je študiral stare klasike sam in je več vedel o njih in se bolj poglobil vanje kot marsikdo izmed nas, kar nas je trgalo hlače v tistem starem poslopu pred Vodnikovim spomenikom. Seveda ni poznal aoristov in iregularnih glagolov in vsega tistega, s čemur smo ubili gimnazijci po nepo-

trebnem toliko druzega časa, — ne da bi se bili kdaj uglobili v resnično poezijo. Ne rečem, da ima tista formalna — prosim, da se me razume — »klasična« izobraženost dosti zase, toda tega, da bi se ne mogel umetnik-genij brez nje dvigniti na tisto višino, tega dr. Puntar menda noče trditi. Sicer gre res tu samo za besede in fraze in ni, da bi se zanje lovil. Ako niso dela, kakor »Za križem«, »Na klancu«, »Križ na gori«, »Martin Kačur«, in posebej še eno Cankarjevih najlepših, najoriginalnejših in naiglobokejših del »Lepa Vida«, klasična dela v tistem pomenu besede, kakor se jo navadno pojmuje. — kaj imamo potem Slovenci sploh klasičnega?

Jaz bi samoprošil enkrat vse tiste ki sedaj tako pavšalno pišejo o Cankarju, naj se postavijo samo na **relativno** stališče — če že nočejo na **absolutno** — in naj imenujejo vsaj nekaj slovenskih del, ki bi se jih po globokosti misli in čustvovanja in psihologiji, da ne rečem samo v slogu, moglo vzporediti s katerikoli gori imenovanih. Prosim: Ni se treba pri tem prav nič ozirati na sodbo Bartuloviča, ki se je poglobil v posamezna dela Cankarjeva in bil po svoji sodbi **vesten** in **temeljit** ... Kar na dan s prosto kritiko! Z vsemi »napakami« in »grehi« na

dan! Samo ne pavšalnih sodb, ki se včasih glasijo, kakor da dotičnik sploh večji del Cankarjevih del brani, še manj pa razumel! Samo — »Otoka« nikar! — —

Pa vse to Cankarju nič ne škodi. Preko vseh podobnih razmotrivanj bo šla zgodovina, in vrzel, ki jo je zapustil Ivan Cankar, je in bo vedno večja. In čim več časa bo preteklo od Cankarjeve smrti, tem večji bo stal pred nami in za nami kot granitni mejnik v naši kulturi.

— — — — —

In tedaj bodo razumevana tudi njegova pisma, ki jih je priobčil mons. Karl Cankar, bolj kakor sedaj, čeprav bo pretekla že daljša doba, odkar so bila pisana.

S tem sem prišel do tistih pisem, ki so vzbudila toliko nevolje in potisnila našemu staremu znancu g. dr. Tavčarju zopet pero v roko...

Ni prav storil monsignor, da jih je že zdaj priobčil. — toda kar je, je. — A dr. Tavčar mu šteje to za velik greh, ki mu ga ne bo tako kmalu odpustil... In zakaj?

»De mortibus nil nisi bene«!

Pa zopet ne zato, nego prav za prav zato, ker so v pismih napadene — žive in mrtve osebe... In kaj še sledi iz tega in iz vseh teh pisem po dr. Tavčarju?

»Da je predstavil monsignor Cankar svojega brata neoblečenega, da je bil malenkosten značaj, ali da prav za prav včasih sploh ni ime nobenega značaja, da je bil surov, ostuden, domišljav in ne vem, kaj še«. **Prosim te besede so doslovno citirane!...**

Ubogi Cankar! Oziroma uboga oba brata Cankarja! Sicer je »zakrivil« ta »greh« že davno pred monsignorjem Cankarjem dr. Prijatelj s svojim znamenitim delom »Kersnik in njegova doba«, v katerem je naravnost nagromadil celo kopo takih zasebnih pisem Levčevih in drugih takih gospodov, ki so še vsi tedaj živi. — Pisma jako kričeče vsebine!

Sicer je oni dan v »Narodu« neki Kremen (kdo je to? Jaz ga ne poznam) priobčil neko »korespondenco«, ki je čisto navaden pamflet in kaže tam, kjer ironizira »mater — mučenico — svetnico« kaj malo srčne kulture... Z njim bo morda obračunala zgodovina, jaz se z njim — nepoznanim — ne spuščam v debato. Ne vem, ali se dr. Tavčar, ki ga čislam kot boljšega človeka, — strinja s tistim podlistkom. Dvomin.

Toda vrnimo se k Prijatelju! Tedaj se je menda Malovrh nekaj izpodtikal nad tistimi pismi, ali **nikomur ni v glavo padlo, zlasti pa ne dr. Tavčarju, očitati radi tistih psovk, ki**

jih je dr. Prijatelj priobčil z »ušesci« in »brez ušesc« s pikami (...) in brez pik, — Franu Levcu in drugim takim spodobnim gospodom »od stanu« kakor se pravi — surovost, brez-značajnost, napihnjenost in kar je še drugih takih lepih lastnostij človeških...

Fran Govekar pa je v »Slovanu« napisal o Levcu sledeče:

»Zopet je ugasnil velik slovenski talent, izginila je eminentna produktivna sila, moder in krepak krmar našega slovstva, mojster-učitelj našega jezika in stila, **sejalec dobrega ukusa** in moderne elegantne literarne forme... Po svoji estetski in literarni izobrazbi, **finem čutu in okusu na višku svoje dobe stoječ**, je bil Levce vzor urednika in literarnega mentorja. Nihče ni znal tako kot on... Kamor je stopil, je vzcvetelo in zapelo... Bil je od Boga blagoslovljeni sejalec... Njegov mehki, izredno simpatični glas, duhoviti pogled, liubezniv humer itd.«... Nil nisi bere! »Zlata luč«...

In jaz mu pritrujem, čeprav nisem absoluten pristaš — »zlate luči«...

Toda — Cankar — to je nekaj drugega! On je bil tedaj, ko je pisal ta pisma, star 20 do 22 let — študent — ! In to je grozno! Difficile est...

Jaz sem v tem oziru precej siten človek, ki ne posedam po javnih lokalih — in mi ostane nekaj časa, da precej natančno prebiram slovensko literaturo. Tudi si marsikaj prav dobro zapomnim, kar berem... Pa imam tudi to prokleta navado, da predno kaj in o čem pišem, tisto stvar vsaj — preberem...

IV.

Tako sem bral v tisti Prijateljevi knjigi, da so rabili tisti vzvišeni politični in zasebni prvaški veleznačaji izraze, katerih en sam odvaga vse »bedake«, »filestejce« in podobne Ivana Cankarja, ki se je izogibal pri tem vsaj — prirodopisu živalstva...

In tako sem tudi opazil, da ime nuje Levec v nekem takem zasebnem pismu dr. Tavčaria »brezznačajneža« (in tega ni pisal kot 22-letni mladenič!), »ki bi bil v stanu radi svoje kandidature pobirati s puščico po cerkvah«; menda isti Levec, — če se ne motim — (Prijateljeva knjiga ima 640 strani!) si je v takem zasebnem pismu izposodil za karakterizacijo »priiatelja« neko sicer iako koristno in poželjeno domačo žival, ki pa ne velja za njenega žitia za posebno čedno — kot psovko, ki je niti ne napišem...

Ne enega. ne drugega ne odobram.

O dr. Tavčariu pa se bere, da je imenoval tisti čas — prosim — našega finega Stritaria »obrekovalca prve vrste« itd. . . Skratka: nudijo se nam o takratnih prvakih — (ki so bili tedaj vsi dosti več kot 24 let stari!) slike s prizori za bogove!

Nasprotno pa je Levec v pisnu z dne 11. febr. 1871. — zopet zasebno pismo nevesti!) pisal o »obrekovalcu« Stritarju tako-le:

»Stritar! Ali ga hočem imenovati svojega prijatelja? To je moj učitelj! Deset let starejši po rojstvu, sto let starejši po sodbi svoji od mene. Blaga duša, kakor nihče drugi; kavalir! »Če človek vse razmeri. nič ne zameri«, je njegovo geslo, po katerem se vedno ravna. Duhovit, dovtipen, da mu ga ni para, občutljiv, ko malo kdo. občutljiv t. i. rahločuten«. (Stritar — Prijatelj »Antologija«, ki sem si jo oprostite — tudi kupil in — bral.)

In ta kavalir Stritar bi tudi sigurno drugače sodil Cankaria, kakor — dr. Tavčar, ki »ni nič razmeril in vse — zameril«. Stritar je bil samo prvakom nepriliuden. Nekaj podobnega vidimo tudi pri Cankarju. Le-tem je postavil trajen spomenik v svojih dunajskih sonetih, in zagodel jim je tako-le:

»Hinavca, pismouka, farizeja
še božji sin ni mogel sam trpeti, —
kako bi jaz ga mogel rad imeti,
jaz, na človeštva deblu šibka veja?
— — — — —

Soneti moji, menim dosti pričajo:
S prvaki nisem bog ve kaj priliuden;
njih grehe in sleparstvo pridno bičajo.
A jaz jih bičati ne bodem truden,
dokler slepiti se ne naveličajo;
nad vse pa mi hinavec ie cstuden!«

Ker je bil Cankar vse prej kot hinavec in ni imel nič takih prvaških lastnosti, bi vse uvidevajoči Stritar presojal tudi njegova pisma kot 22-letnega mladeniča »priliudno« in s ti sto moško umerjenostjo kakor naš »prenišljeni« pisateli« Finžgar tista glede Martina Kačurja ...

Tako neusmilieno »slekel« in »neoblečene« predstavil ni tiste gospode — žive in mrtve — še nikdo kakor dr. Prijateli, ki je tudi jemal takorekoč »iz mrtvih ust — blebetanje in zabavljanje« . . .

Postreglo bi se pa lahko že z dosti lepšimi zračajnimi potezami preživečih »prvakov« — iz poznejše dobe ko je Krsnik že davno legel v grob... Kar se še vse lahko zgodi pri primer ni inicijativi in drezanju ...

Monsignor Cankar je v primeri z dr. Prijateljem, — naj bo potolažen

— pravo jagnje božje . . . A danes leta 1920. po Kristusu beremo — nota-bene pod naslovom »De mortuis nil nisi bene« — take-le besede:

»Vso surovost Cankarjeve objavljene korespondence pišem na konto razburienosti . . . Privlečejo pisatelja iz groba ter ga coram publico prisili-
lijo, da zabavlja, kakor navadno zabavljajo gotovi pivski krogi . . . Vrgel je v javnost celo kopo pisem, ki obsegajo naigrše osebne napade . . . Aškerčevega spomina si ne damo onečediti ter občutimo, da je bila Cankarjeva sodba o tem pesniku le napihnjena ostudnost, hudobnost« itd.

Človek bi vzpričo Prijateljeve knjige skoro ne veriel, da je dr. Tavčar kaj takega napisal: predpostav-
liam namreč, da jo je bral. Bog ve, ali je Levca in drugi ta zasebna pisma Krsniku, katerega edinega nam slika dr. Prijatelj v »zlati luči« pisal za javnost, in ali je imel dr. Prijatelj od Levca in drugih dovoljenje, da tista zasebna pisma obelodani . . . Kar je tudi vseno. Kar je, je . . . In dr. Prijatelj ima lahko mirno vest . . .

Mene ta stvar ne zanima, ker ne jemliem te stvari tako tragično, kakor dr. Tavčar, in ker smatram in upoštevam, da so vsi ljudje pod kožo-krvavi, in ne samo — Cankar . . . (Kako strašno krvav je bil n pr. --

to tudi vemo sedaj deloma iz zasebnih pisem, — »Veliki oče« Bleiweis!

Kako že pravi nekje sv. pismo o pezdriju v očesu svojega bližnjega in o brunu v lastnem?

Zato sem za kolikor možno »zlatoluč« in tudi ne bom zapisal takih besedi, kakor so gori citirane, ampak bom citiral dr. Tavčarjeve besede iz »De mortuis nil nisi bene«:

»Pač je bila od nekda na svetu navada, da tisti, ki svojemu bližnjemu niti jermena odvezati niso vredni, na tega bližnjika najbolj zabavljajo, take navade se v literaturo ne smejo uvajati«.

Podpišem- S pristavkom, da pa to velja tudi za članke pod naslovom »De mortuis nil nisi bene« . . . čeprav se isti tičejo — »samo« takega človeka, kot je Ivan Cankar! . . .

In če prebiram tako-le Prijateljevo znamenito knjigo, pridem do sklepa, da je bil v primeri z vso tisto gospodo, ki nam jo je Prijatelj tako neusmiljeno slekel razun Jankota Krsnička, ki je bil tudi v resnici jako blag in fin značaj — Cankar že kot 22-letni fant še precejšen »svetnik« in — značaj . . . Seveda oni so sami »noli me tangere« — samo ubogemu neabsolviranemu »tehniku«, a tem dovršenejšemu umetniku človeku in pisatelju brez službe Ivanu Cankarju, (ki je ustanovil nov stan, ali se ga

menda od gotove strani ne priznava?) — se zamerijo celo njegova študentovska pisma! Po njegovi smrti naj se sme pisati o niem, kar se komu poljubi, dočim so ga za njegovega življenja vsaj od te strani pustili lepo na miru. Oni bodo najbolje vedeli, — zakaj . . .

Zadnjič sem ogorčeno odklanjal nek članek v dnevniku. v katerem je nekdo očital dr. Tavčarju osebno mržnjo do Cankarja; — in uredništvo »Napreja« mi je lahko za pričo, da sem spisal protičlanek, ki pa ni bil priobčen. Danes pa so mi jeli vstajati v duši lahki dvomi o tem, ali se vendar ni med dr. Tavčarjem in Cankarjem nekaj zgodilo — česar živa duša ne ve — kar je povzročilo neko napeto osebno razmerje med njima, oziroma vsaj na dr. Tavčarjevi strani. Jaz vsaj drugače ne morem poimeti, da se dr. Tavčar na svoja stara leta radi par dijaških pisem Cankarjevih razburja in si kali svoj dušni mir, ter rabi pri tem tako neverjetno — recimo — nemile in neuvidevno pretirane izraze . . .

Ali pa je temu kriva morda neka sicer meni neumljiva osebna užaljenost radi tega ali onega članka o Cankarju, da tira temperamentnega in vehementnega dr. Tavčaria v neki razgretosti do takih izjav. Reči moram odkrito, da si res ne morem raz-

lagati, da bi mogel pri mirno prevdarnem in uvidevnem motrenju take zaupne, za javnost namenjene, žal že danes obelodanjene dijaške korespondence med rodnima bratoma, — ko se besede še manj tehtajo — priti do take težke in res neupravičene kritike.

Odkrit sem v svoji diskusiji in iskreno povem, da sočutim, kako si dr. Tavčar tako po nepotrebnem zagrenjuje svoje življenje. česar ta naš zaslužni mož gotovo ne zasluži. in naj mi iskreno veruje, da mi je prav žal, če je ta moja domneva resnična.

Tudi odkrito izjavljam, da ne bi nikdar prišel v obrambo Ivana Cankarja peresa v roko, ako bi me k temu ne silila z neodoljivo silo neka notranja srčna potreba, katere bi za vse na svetu ne mogel — premagati . . .

Razumem in upoštevam, da pravi dr. Tavčar, da tiči v vsakem človeku surovost, in tudi razločujem med hipno izbruhnelo surovostjo in duševno posurcvelostjo, ki je nekaj trajnega. A poznam še drugo, dosti hujšo človeško slabost. To je — **nečimurnost**, ki se včasih pari v lepi harmoniji ali — kakor hočete — tudi disharmoniji s surovostjo v človeku in se včasih v starosti potencira in razvije do neznosti . . . In te lastnosti na primer

vkljub vsemu blagi Cankar skoroda ni poznal . . .

In sedaj si oglejmo nekoliko bližje ta pisma! Kaj pa je pravzaprav na njih?

V.

Zakaj gre pravzaprav dr. Tavčarju? Zdi se na prvi hip, da mu gre za »insulte« (sic) na naslednje poštenjake -- žive in mrtve -- na Funtka, Aškerca in bunčico »svojega očesa« ter v zadnjem času zaveznika »debelih živcev in humorja« — kakor pravi — Frana Govekarja. -- Pravijo, da ima dr. Tavčar posebno srečo

Skoroda ni prav, da je obelodanil monsignor Cankar tisto pismo, v katerem se imenuje naš Funtek. Reči moram, da me je srce zbolelo, ko sem bral tisti neparlamentarični izraz, toda stvar dobi takoj drugačno lice, ko bereš prihodnje pismo, kjer govori Cankar prav spoštljivo o Funtku svojem prijatelju proti istemu bratu.

Ako bi ne bil Funtek ničesar drugega podaril svojemu narodu, kakor tisti umetniško popoln prevod »Zlatoroga«, ne bi bil zaslužil take titulature. Povsod Funtek ni na višku in tudi tisto delo, kateremu je pravzaprav veljal tisti nesrečni izraz, ni prodrlo . . .

Moj Bog! Kdo v življenju ni še rabil v hipnem razpoloženju neparlamentarnega izraza — tudi kot mož — ne samo kot 20-letni mladenič! Tudi jaz se očitno obtožim, da sem že grešil v mislih in besedah . . . In tudi dr. Tavčar ni čist tega greha. Toda radi tega mi ne bo nikdar v glavo padlo, stigmatizirati koga za suroveža in hudobo. In to celo ne po 25 dolgih letih! Kakor ne gre očitati post mortem Cankarju raditega surovosti, hudobije, ostudne napihnjenosti itd. tako tudi ne bo nikdo mislil, da je res Funtek to, kar ga Cankar imenuje z ozirom na tisto delo. — Mož, ki more podati takega slovenskega »Zlatoroga«, ki je kot prevod umetnina, mož, ki premore »Tekmo«, gotovo ni »bedak« v nobenem oziru . . . Zato tudi tistega izraza 21-letnega Cankarja ni jemati tako strašno tragično in ga radi tega ni treba »postavljati na sramotilen oder«.

In Funtek kot razumen in previden mož tega izraza in tudi poznejše njegove kritike o tistem delu Cankarju nikdar zameril ni . . . Zato ni v tem slučaju smrt prav nič »samoobsebi poravnati imela. — in sulica dr. Tavčarjeva na Funtka je bila zastonj in odveč zlomljena . . .

Cankar je pozneje tudi javno napisal svojemu bratu naznanjeno kritiko. Ko je Funtek napisal svojo

»Tekino«, je bil tudi Cankar, in smo bili vsi o Funtku čisto drugega mnenja. In danes je predsednik društva leposlovcev . . .

In sedaj prideš na vrsto ti naš ubogi Aškerc, »s svojo dolgoj bradoj!« Koliko se ga je kritiziralo, — ne samo od strani Cankarja! Celo moja malenkost je na tem nekoliko participirala in se mu — silno zamerila. Tudi vemo, kako je Aškerc odgovarjal s »cepcem«. Kako se je čudno obnašal napram Franu Govekarju kot uredniku »Slovana«, ker je priobčil tisto študijo o »Zlatorogu«, ki je bila celo mojemu dobremu znancu Funtku vse prerahla in premila! — In ravnotako se je znesel nad »Ljubljskim Zvonom« ter ga radi neke nečisto ugodne kritike — prav po prvaško užaljeno vrnil in — odpovedal . . .

In dr. Tominšek mu je v javni polemiki javno v »Slov. Narodu« zaklical: »Tako star in slaven gospod, pa tako otročji!«

Boga mi! In obnašanje Aškerčevo ni bilo prav nič boljše napram Cankariu. In če ga je ta-le Cankar v **privatnem** pismu proti svojemu bratu malo poščegetal, — moi Bog! kdo bi mu to zameril! »Ostudne napihnjenosti in hudobnosti« pač v tem ne bomo iskali . . .

Nihče mu ni »onečedil« njegovega groba, niti Karol Cankar in še nalmami pa Ivan, ker je bil tedaj, ko mu je Cankar tisto posvetil, še — živ . . . Sai se je Aškerc tudi sam branil, kakor je vedel in znal, — s kakim uspehom, nam je vsem znano. Za ta neuspeh pa ni odgovoren niti Ivan niti Karl Cankar, nego naša kritična literarna javnost, ki Aškerca v poznejših letih ni več priznavala, pač pa le Gorazda, ki je še tedaj živel, ko je Anton Aškerc — kovalec pesmi iz »Jutrovega« in stihotvorec »Primoža Trubarja«, »Junakov« in podobnih kot pesnik že davno umrl . . . In tega »Gorazda« je tudi Ivan Cankar visoko cenil in spoštoval in je to tudi v svoji ostri kritiki o »Antonu Aškercu«, — ko je bil še živ, — **čisto odkrito in iskreno z vsem priznanjem povedal.** Greha s tem Cankar prav nobenega storil ni . . .

So ljudje, ki so v polemikah in v zasebnem občeivanju precej robati, a so vendar v bistvu blage in nesurove duše. Tu mi pride na misel meni iako simpatični in vse prehitro pozabljeni — Hinko Dolenc. Kdo ni poznal te stare čez vse poštene kraške grče, ki v svojih izrazih res ni bil izbirčen? In vendar moram reči, da se je tudi meni kalilo oko, ko sem bral tiste njegove nežne črtice o prirodi, in videl, kako bije za to trdo kraško skor-

io tako nežno in blago čuteče pošteno srce. In vendar še ni nikomur v glavo padlo, da bi dejal o Hinkotu Dolencu, — da je bil v življenju surov, čeprav morda robat. Ravno tako dobro vem, da tudi dr. Tavčar ni tak, kakor se včasih kaže, — ker je temperamentne narave, ki se rada zaleti, nairaiše pa takrat, kadar piše o »priatelju Cankarju« . . .

Poznam pa ljudi, hladno preračunajajoče, brez temperamenta, ki ne rabijo nikdar in nikjer nobenega nespodobnega izraza, pa so vendar dostikrat perfidne creature . . . Pa so mi robati Dolenci in Tavčarji še vendar ljubši kot oni . . .

Zato mi je tudi Cankar še vedno ljub in drag kljub vsem pismom, ki so se objavila. Ker vem, da jih je pisal eden najblažjih in najplemenitejših ljudi, kateremu je šlo najprej za — resnico, katero je vedno iskal, četudi ne vedno našel . . . — Zmotiti se, pa je človeško, in največji geniji so pod kožo — krvavi in tudi ljudje. In se tudi lahko zmotijo . . .

Očitati pa mu radi tega javno hudobnost, napihnjeno surovost, brezznačajnost, pa se mi vidi silno — recimo — neprimerno.

Česa vsega ne zagreši 22-letni mladenič in sploh mlad človek! Če se spomnim na tista leta! . . . Eni so prav do živinsko temeljito študirali križe

vačke statute in res »po kravje« pili — (seveda je tudi on pil, toda njemu se to zameri, ker on ni postal »dr.« Cankar kakor »dr.« Prešeren, — ta krušni doktorat, — dostikrat plašček za veliko revščino menda pri nas še vedno nekaj izda-) — drugi so zopet hodili kazat pod Tivoli svojega rezervnega lajtnanta — drugega resnega posla nekateri itak niso poznali.

Študent Cankar pa se je že tedaj resno ukvarjal z umetnostjo, s to njemu najljubšo, seveda nekriževačko »zabavo«. In tedaj je ta-le naš ljub. »ostudni, hudobni, domišliavi in napihnjeni« — (oprostite, da sem se radi teh izrazov bolj smejal, kakor jezil) — Ivan Cankar pisal tista grešna pisma, sicer polna literature, svojemu bratu in pri tem — »zabavljaj« temu in onemu. In — pri Bogu! — reči moram, da si je on boljši del izvolil . . .

Ni mu bilo tisto početje negove okolice všeč —

Tudi moja malenkost je bila — javno se obtožim — deloma med tistimi, čeprav sem vsaj včasih splaval vrh luže, ker je tičalo v meni vendarle še nekaj »Zadružana«; — to mi izpričujejo tisti letniki »Naroda«, »Lj. Zvona« in zlasti »Plan. Vestnika«, in prosim, da se mi ne očita radi tega napihnjenosti in hudobije . . .

In v tistih časih je bilo, ko se je v tistih pismih zaletel Cankar tudi v tedanjo »gnilobo« in gotove tedanje bolj ali manj rodoljubarske gospode impotenco. — In za tem grmom tiči zajec.

Ko sem bral sedaj take reči v objavljenih zasebnih pismih, sem se nehote nasmehnil in poslal tako-le tih in skromen pozdravček proti nebesnim višinam, s katerih gleda Ivan Cankar doli na ta — žalostno smešni svet, ki je včasih boli veliki blaznici, kakor pa »božjemu kraljevstvu« podobni . . . In sem si mislil: ubogi in zopet srečni Cankar, to-le bo pa zopet nekaj za tvoje »filistejce!« Od obeh strani bo prišlo! Ena bo izkoriščevala proti drugi, napadala, — »zabavljali« pa obe! . . .

Priletelo pa je sedaj za enkrat od — ene, — kajti »Dom in Svet-a« ne smatram še za politični list . . .

In smelo trdim: da ni monsignor Cankar priobčil tega dela pisem, imel bi zdaj Ivan Cankar v grobu svoj zasluženi mir. Kaj Funtek, kaj Aškerc in kaj Govekar! —

Tedaj so bile čudne razmere pri nas.

VI.

Tedaj so bile pri nas čudne razmere. Razmere občne podivjanosti na vseh straneh, ne samo »liberalne«.

Mladim študentom, ki smo instinktivno čutili nek odpor, so se zdele »nezdrave«, mladi Cankar pa je videl v njih — »gnilobo«.

Prišle so razne čudne afere. Ne vem, ali spada v to poglavje tudi zadeva Vencajz-Kušar. Prišle so afere dr. Majaron - uredništvo - Malovrh-Hribar, prišla je »Bela Ljubljana« itd — na vse se spominjam, — prišla je splošna volilna pravica, konečno dr. Ravnihar, Robida-Schweiger itd., — bile so stvari v stranki, ki se niso zdele zdrave... Tedaj je bila prilika pokazati velike značaje...

Neverjetno dobro so bili — (zakaj bi bili prizadeti molčali!) — informirani o tem študentje na Dunaju, ki so se zgražali za hip, potem pa okrcani od prvakov — svojo itak ne preveč resno žalost »topili« naprej, — je bil vsaj tituluš...

Da vse te razmere in razmerice niso odšle ostremu in jasnemu očesu našega Ivana Cankarja, — je pač jasno.

Tedaj pa so frčali po zraku tudi razni »falotje in barabe«, »lumpje in cigani«, »roparji in tolovaji«, »svojati in drhali«, da se je temnilo nebo! Temu so očitali, da je kradel, onemu, da doma pretepa svojo ženo, temu zopet njegove nezakonske otroke...

Po mestu so nosili podobo staroste Sokola, ki je bil dostojen mož, z grabljami in ga kinčali s frankfurta-rico... Čez nekaj let pa ga zopet dvignili na svoj ščit...

Ni čuda, da so v tem miljeju slučajno tudi venčali v št. Peterskem predmestju -- »Krpanovo kobilu«... Nosili so okoli javno po mestu nočno posodo v znak zmage, oziroma poraza nasprotnika. — ta pravi simbol tiste »lepe« dobe. Rekli so, da tehtajo moč in disciplino. Bila je to čudna tehtnica, uteži na njej so bila vedra, napolnjena z gnojnico, ki je tekla v rekah, da je smrdelo do neba!

Seveda vse za narodov blagor!

»In od teh ljudi smo se imeli mi zorni mladeniči, mi »nada, a ne ponos«, katerega najmanjši pokret se je bris'kno odklonil, — učiti — narodnega dela — seveda za narodov blagor...

Jaz se samo čudim, da je iz tiste podivjane dobe izšlo še sploh kaj nepokvarjenih ljudi — na čelu vsem **prvi jugoslovanski naš pisatelj Ivan Cankar!** Tedaj ko so je valjala gotova gospoda po tem blatu in brodila po tej gnojnici, tedaj je naš Cankar, tedaj že deklariran talent in umetnik, na Dunaju trpel bedo in pomanjkanje...

Poslal je »Matici« Martina Kačurja v svesti si, da je to delo nekaj

vredno, in — bogme — ta zavest ni bila neupravičena. No, in ker denarja ni bilo hitro, se je v sili in jezi izpozabil — moj Bog! in v privatnem pismu vzel iz tistega duhtečega šopka tedaj navadnih psovk iz našega časopisja razmeroma še najspodobnejšo...

Nikakor ne odobravam tega. »Barabe in falote« je pristavil doktor Tavčar sam. Čudo pa ne bi bilo, ako bi si bil tudi te izraze naših tedanjih listov ravnotako — zapomnil, prisvojil in porabil...

V to šolo pa Cankar ni hodil — saj se mu je gabila. A nehote se mu je vrinila — bogu bodi potoženo — v tisto pismo beseda »drhal«.

Z vsem respektom, ki ga je dolžan — če že gremo na leta — naš štiridesetletni mladi mož skoro četrstoletja starejšemu gospodu, si usojam vprašati javno gospoda doktor Tavčarja:

Kdo je bil sokriv na tedanji občni podivjanosti? Ni ga bilo velikega značaja, ki je edini po Goetheju, kakor dr. Tavčar pravi, zmožen biti velik literat in pesnik, in bi bil zaklical in ukazal svojim »hlapcem«: do tu in ne dalje!

In če je Cankarju v jezi ušla tista nesrečna beseda v zasebnem pismu, mislim, da smem izjaviti v imenu vseh njegovih prijateljev in čestilcev.

v imenu »klike«, ki je in ki je ni, -
slovesno in določno:

Nikdo iz tiste dobe, ki nosi ktero-
koli sokrivdo na tistih razmerah, ni-
ma, - da se poslužim dr. Tavčarje-
vega izraza — najmanjše legitimacije
valiti na tisti sveti in posvečeni grob,
okoli katerega stoji vsa mladina brez
razlike strank z odkrito glavo, —
očitka surovosti in neznačajnosti!

Finji in premišljeni Finžgar je temu
»Kačurjevim pismom« pridodal svoj
komentar, ki se glasi: Prvo pismo —
slika njegovega materijelno bednega
stanja na Dunaju; drugo — jezen, za-
dirčen izliv njegove naravnost divje
govega **velikega poštenja**, da je kri-
vico takoj popravil, ki jo je skoro ne-
zavedno zagrešil. To je edino možen
komentar modrega in umerjenega
moža, kakor je naš Finžgar! Komen-
tar od strani dr. Tavčarja in njegova
ških izvržkih, oosamljenih možganih,
o barabah in tolovajih, katere besede
Cankar niti rabil ni, je pa pisal milo
rečeno prav čisto odveč. Najmanj pa
je zaslužil Finžgar kako — brco.

Cankar je torej tisto svojo »kri-
vico« že za svojega življenja porav-
nal, - od napadenih Matičarjev mu
nima nobeden ničesar odpustiti...

Cankar je obžaloval in popravil
celo to, kar je pisal **čisto zasebno**, —
ne spomnim se pa, da bi bil kdaj kdo
od tiste gospode, ki je brlizgala tisto

duhtečo reč okoli sebe ter javno rabila še stokrat **grše** besede, katero teh besed javno, ali tudi sicer kako **preklical in obžaloval**. Zato si usojam staviti vprašanje: **Kdo je bil pošte-nejši?** Kdo je bil značajan in kdo brezznačajan?

Vzpričo tega moramo reči: **Ivan Cankar je bil značaj. — in bil je lep značaj! ...**

Pa naj mi verjame dr. Tavčar, da niti tistega javnega »zabavljanja« in zmerjanja, ki je bilo tedaj v »modi«, **ne jemljem tako strašno tragično**, kakor on tista »Kačurjeva pisma«, ko trdi, da so mogli ta »nemogoč napad« rediti le od »vina omamljeni možgani« ... Da je bila tedaj tista gospoda, ki je take izraze rabila sleherni dan »javno in coram publico«, skozi leto in dan neka'ko v permanenci — pijana, tega g. dr. Tavčar menda vendar ni hotel trditi, pa bi konsekventno moral ... **Pa ne jemljem tega kakor rečeno, tako tragično**. In zakaj? Ker vem, kako lahko človek skoro nevede in nehote zaide v tisto mlakužo, — in to iz lastne izkušnje ...

Nikdar nisem rad tulil v politični rog, razun tista leta na Koroškem, ko sva ustanovila z dr. Müllerjem napredni list »Korošec«, ga urejevala in tudi — pisala sama.

Tudi nikdar nisem smatral tistega tuljenja, kakor mnogi, za višek kulture in narodnega dela, kar mi je prineslo vse — povsod če le možno kje kako zameri, ali zamerico, — posebno ker nisem vajen klanjati se gotovi domišljavi — po Cankarju tudi impotentni gospodi . . . na kar sem samo ponosen.

Toda vselej se mi je gabila tista gonja, ki je bila tedaj pri nas na višku, in še sedaj mi postane zoperno in mrzlo, če se spomnim, da sem moral včasih nehote stopiti v tisto mlakužo. v kateri so malo - da - ne pogaženi na dnu plavali, ali bolje rečeno --- tičali v blatu principi, nazor, in programi in kakor se že te lepe reči v politiki tolikrat po nemarnem imenujejo . . .

Ker pa se je tisti list še precej ogibal osebnostim in surovemu podomače primordiuskemu tonu, se mu je to — kar je jako značilno za tedajne naše razmere — tudi bolj ali manj javno očitalo . . . In zato se menda tudi ni držal več kot tri, štiri leta, kar je še posebej nekaj značilnega.

VII.

(»Za narodov blagor«.)

To bi bile torej po dr. Tavčarju odločno slabe strani te objavljene korespondence, ali vsaj dalo bi se o

tem prepirati. Dobrih strani pa dr. Tavčar v svoji razgretosti sploh ne omenja, čemur se 'konečno niti ne čudim.

Jaz pa si drznem temu nasproti izreči in zastopati javno mnenje, da so ta pisma poleg Majcenovega članka in Cankarjevih stvarij najznamenitejše, kar nam podaja »Dom in Svetova« »častna« številka. Želja dr. Tavčarjeva, da bi se ta Cankarjeva številka kmalu pozabila, najbrž ne bo izpolnjena, ker sem prepričan, da bo iz te številke črpal še marsikak zgodovinar še važne podatke za umevanje Cankarjevih del. Pa prosim ne zaradi tistega članka o dijaški »zadrugi«, ki ga imenuje Izo Cankar dijaška kratkočasja, ampak ravnoradi Cankarjevih pisem, ki so tudi iz poznejše dobe (tudi iz leta 1910. do 1917.), v katera padejo najznamenitejša Cankarjeva dela.

Radi žigosane gnilobe takratne dobe, v kateri so se predstavljali tak, kozolci, se pač ni izplačalo dr. Tavčarju postaviti v »muzej velikega moža« k drugim igračkam še konjička, ki je krščen na ime »De mortuis nil nisi bene«, ter smešiti istega Cankarja, ki teh kozolcev ni pomagal predstavljati in odobravti, kot »Don Kišota« s papirnatimi vili-
cami...

Take in podobne članke moramo pač prepustiti zgodovini, ki bo z njimi obračunala.

*

Kakor pa ima vsaka stvar na svetu poleg senčnate tudi svojo solnčnato stran, tako jo ima celo tista doba gnilobe v gotovem oziru.

V tistem gnusu nad njo je namreč zorelo in dozorelo v duši našega Cankarja prvo naše klasično dramsko delo — poleg »Lepe Vide« — in menda edino, s katerim lahko stopimo med najširji svet. Tedaj je tudi cvetela pri nas neka »turistika« posebne sorte... Ko sem se šopiril tiste dni doli po bosanskih planinah in hrvatskih dolinah, mi je dejal takole prilično nekak jugoslovanski »sluga ponizan«: Ej, svaki Slovenac je planinac i turista! Pa sem si mislil: dragi brate, tudi Vi ste! V tisti gotovi bolj ali manj politični smeri namreč... Bilo je to neko posebno hribo- in jamolaztvo v dobi političnih zvez z našimi narodnimi sovragi, katerih oficijelni zastopniki so bili degenerirani grofje in baroni in drugi taki fevdalni gospodje, za katerimi so se pehale in lazile vanje malodane vse — slovenske — stranke. In tam onstran Sotle — bogu bodi potoženo — ni bilo dosti boljše, — jugoslovanske

mu človeku bi se bilo moralo gabit do solz ... Nemec ima za to posebno krepek izraz, in ker ne pišem privatnega pisma, ga ne morem reproducirati, še manj pa predstaviti ...

In tedaj so vstajali v duši Cankarjevi razni Gorniki, Drozdi, Grudni ter — Ščuke, — in rodila se je krasna satira, — genijalno delo komaj nekaj nad 25 let broječega Cankaria ...

Funtek meni, da so te figure internacionalne in da jih je najti po vsem božjem svetu, in daje s tem drami še večji, rekel bi splošnejši pomen. So in zopet niso, — toda Cankar jih je gledal doma. Saj so te rastlinice tako bohotno rastle, uspevale in »cvetele« v vsej svoji tragikomiki doma na domačih tleh ... Zato je napisal tudi — tragikomično komedijo ... Je prav pristno specifično domače delo, ki pa more vsled svoje globokosti brez skrbi na pot v širni svet ... Naš slovenski »Revizor« ...

Na njemu lastni način je strgal Cankar tisti dobi in raznim voditeljem krinko raz obraze, — predstavil nam jih je — da se poslužim doktor Tvčarjevega izraza — »neoblečene« In ko je govoril Ščuka tisti svoj govor in je vse občinstvo spontano — quasi per inspirationem — zaploskalo, tedaj sem videl prihajati Can-

karjevo dobo z velikimi, sigurnimi koraki... Dr. Tavčarju pa je bila izpolnjena oni dan izražena jako umestna in pametna želja, da se priredi cel ciklus predstav Cankarjevih dramskih del. Izpolnili so mu jo naši akademiki. Lepše in primernejše tega cikla niso mogli otvoriti kakor s predstavo komedije »Za narodov blagor«... Naj si jo pride ogledat. Priznal bo, da je to krasno ogledalce teganjih, sedanjih in najbrže tudi bodočih dnij, vsedotlej, dokler bodo živeli na svetu majhni in grešni ljudje, — dokler bo torej sploh obstajal ta grešni svet, o katerem pravi Cankar, da ni ne »slab in ne dober«.

Prigovor v tehničnem oziru, da nastopajo včasih osebe, kadar autor ravno »potrebuje«, ne velja in to tem manj, ko gre za bolj ali manj groteskno komedijo, — in ni skoro drame na svetu — niti Schae'kesperove niti Ibsnove, ki bi ne imela takih napak, če bi jih hoteli iskati kot take.

To je prvo naše klasično dramsko delo, pravim, trajne vrednosti.

Ako je bil dr. Puntar pri zadnji predstavi, mi bo najbrž tudi on to pritrdil. Že davno poznajo to delo Čehi. Naši severni bratje morda sploh umevajo in cenijo Cankarja

bolje kot mi, — kakor da ne bi bil kri naše krvi...

Zagrenjenost Cankarjeva, njegov sarkazem in njegov bič nam postajajo vedno bolj razumljivi in opravičljivi, če ne celo opravičeni...

Domovina mu je postala velika dolžnica, in ta dolg mu ne bo nikdar odplačan in tudi tedaj ne, ko se bo dvigal sredi bele Ljubljane, če bo hotela ostati bela, njegov spomenik...

Postavila mu ga pa ne bo tista gotova gospoda, katero je bičal, nego doraščajoča in sedaj zoreča mladina.

Naši akademiki so bili, ki so to skoro da pozabljeno delo zdaj — izkopali. Kar je dobro in slabo zname-nje za nas, — dobro za sedanost in prihodnost, slabo za našo preteklost.

Leta 1906 se je pri nas prvič uprizorilo. Kdo je od tedaj ponovno uprizoritev tega dela zadrževal? Menda ni treba iskati vzroka pri prizadeti gospodi.

VIII.

Ker dr. Tavčar ni našel oziroma, — da mu ne delam krivice, — ni omenjal tudi dobre strani tistih pisem Cankarjevih, katere sicer ni

moč prezreti, — hoče storiti to moja malenkost. —

Že v tistih pismih se kaže ves Cankarjev značaj kot umetnika in človeka. Vsa veličina njegova leži v tem, da z brezprimerno brezobzirnostjo in odkritostjo priznava in odkriva svoje slabosti, s katerimi je »spred in zad olepljen, ki so mu vir veselja in razigranosti«, pri tem se v polni meri zavedajoč svojega talenta in svojih zmožnosti. V tem odkritem spoznavanju svojih slabosti, kakor se to čuje paradokсно, leži vsa njegova — moč . . .

Najmani pa zasluži, da bi se ga radi tega kamenjalo. In prav nič se mu ni treba sramovati teh pisem, čeprav je par insultov v njih, ker tudi v nedozorelem Cankarju vidimo že tiste značilne in lepe poteze, ki jih kaže tudi poznejši Cankar skozi celo svoje življenje . . .

Stari in moderni psihologi pravijo, da se človek v marsičem predru-gači v svojem življenju, da pa ostanejo človeku mnoge bistvene poteze njegovega značaja od najzornejše mladosti do njegovega groba, in ravno zato so tudi ta Cankarjeva pisma in celo Izidorja Cankarja spis o tisti »zadrugi« vendarle, če ne že znamenit, pa jako značilna za presojo in umevanje vsega Cankarjevega žitja in bitja.

Kakor že povdarja Finžgar glede Kačurjevih pisem vso poštenost Cankarjevo, tako vidim jaz v tem njegovo poštenost, kako je bil n. pr. pravičen proti dr. Tavčarju in naravnost kavalir ...

Ko so se v gotovi dobi vsi navali nani, je bil Cankar eden izmed tistih, ki je bil na njegovi strani in dejal v nekem pismu, da se mu kar »gabi tisto rogoviljenje« in odločno odklanjal insinuacijo, da je z Jakobom Rudo hotel postaviti ravno Tavčarja na oder sramote.

To beležim s posebnim veseljem ker najdem potrjeno, kar sem trdil v svojih diskusijah z dr. Tavčarjem, predno sem znal za vsebino tistih pisem, da je bil Cankar dr. Tavčarju vedno pravičen. In če mu je imel biti za kaj hvaležen, v resnici hvaležen.

Če je našel dr. Ne-ve-se-kdo leta 4000 po Kristusovem rojstvu tisti prednebeški prostor, k imu ga je pokazal Azrael, same milobe in krasote, za vrati izsekanimi iz samo enega rubina, praznega, češ, semkaj so poklicani po brezkončni razsodnosti božji izvoljeni duhovi, ki so v življenju prejemale dobrote in se radi tega vžgali v pravi čisti hvaležnosti, je danes gotovo eden v istem, — če mu je imel biti za kaj hvaležen, — in to je — Ivan Cankar.

*

»Predstavljai si. da lahko spišeš brez težave najlepšo novelo na svetu — in spisal jo boš. Seveda si kaj takega ne more predstavljati vsak tepec, zakaj tisti dvom nad samim seboj je največja ovira pri stvarjenju. Kadar človek preveč premišljuje, tehta in meri, napravi gotovo neumnost, ker v tem slučaju prekorači razum svoje meje in veliko boljše je, da jo prekorači svobodna fantazija. Umetnost prenese vse ložje, kakor suhoparnost in filistrsko natančnost. Kar se dela z navdušenjem, to ni nikdar izgubljeno. in če ne koristi ljudem, koristi pisatelju samemu.«

Tako nezrelo in zrelo obenem piše zgodaj dozoreli otrok dvajsetletni Cankar že leta 1898., že tedaj umetnik in filozof.

Kakor da je že tedaj bral Orisona Swet Mardena, pa vem, da ga ni... Sam je prišel do podobnih sklepov in izvajanj o moči volje in misli... Seveda se zopet trdi, da je tudi to — sama domišljavost — a svojo mladostno domišljavost — kateri mladi človek ni domišljav! — je Cankar sam na sebi kot 20letni mladenič v globokem samospoznanju brezobzirno priznaval in jo brezobzirno žigosal. (Poznejši Cankar se je te lastnosti skoro povse otresel in bil naravnost skromen, čim višje je stopal.) Ali to je ravno tista velika poteza pri

Cankarju, ki je vsekako v zvezi tudi z njegovo literarno smerjo, s poglavitvijo v notranjost človeške duše da svoje napake z neko presenetljivo odkritostjo prizna, presenetljivo zato, ker navadno celo stari ljudje iste tajijo ali vsaj olepšavajo, se »delajo«, kakor se reče po domače — »lepe«.

Takih priznanj pa je, -- da tudi govorimo z velikim Goethejem, -- zmožen le velik duh, in to je bil Ivan Cankar.

In še leto poprej 1897.:

»Zadnjič sem ti enkrat omenil da si predstavljaš dunaisko življenje preveč idealno. Nesramna laž to od mene! Nikdar si ga ne moreš predstavljati bolj idealnega; samo treba je, da je človek tako ustvarjen da vidi lepoto (mislim jo v najširšem pomenu) in življenje tam, kjer zapazi filister samo dolg nos in veliko hišo. In ti veš, da sem jaz tako ustvarjen. Iz vsake stvarice dobim kaj zanimivega in novega. To pa me obvaruje, da ne dobim bledice od slabe volje in čemernosti...

Sicer ne tajim, da me obide včasih strašna melanholija; ali jaz se je ne branim, ker je njen rezultat navadno pesem, ali kakšen lep načrt... Kako sem se z vso dušo zakopal v dunajsko življenje! Tukaj je zrak ves drugačen, vse je širje in slobodnejše, in

zato se razširi tudi obzorje. Opomniti pa je treba, da kdor prej ni imel nobenega obzorja, se mu tudi nič razširiti ne more. Naravno!»

Ali je to pismo 20letnega mladeniča — pismo surovega, hudobnega, napihnjenega in pokvarjenega človeka? Koliko pa je bilo v tisti dobi takih mladih fantov, ki bi bili v tistem splošnem gnoju tako pisali in imeli toliko čuta in želje po lepoti? —

IX.

Kot 24letni mladenič je Cankar zapisal, »da za tiste brezznačilne politične boje ni potrebno ne talenta ne posebnega poguma, in da vsak paglavec postane lahko politični pravak češ, vsaj je tudi vsakemu »analfabetu na razpolago gnojnice dovolj, da jo razlije nad prvim kaplanom...« A v istem pismu povdarja isti Cankar **proti bratu-duhovniku tudi potrebo »svobodomiselne stranke, ki bi slonela na resničnih potrebah naroda.«** Kdo bi si torej upal trditi, da je bil Cankar tudi glede političnega prepričanja in svetovnega naziranja neznačaj?

Drugi »recenzent« zopet pravi, da je bil »der verneinende Geist«. — Cankar je res marsikaj zanikal. Bile so tudi razmere po tem... Zlasti je zanikal šušteršičijanstvo in licemerstvo...

Nisem mislil, da bo treba pisati k objavljeni korespondenci ravno tak komentar in podati pojasnila vočigled tedanjih razmer, od katerih še vendar ni poteklo toliko časa, da bi jih pozabili...

Ko sem bral »Dom in Svetovo« številko, in pozneje videl, da je celo tak niož kakor dr. Tavčar umeval in presojal po tistih pismih Cankarja tako, kakor ga je, se mi je zdelo potrebno, da malo posvetim v tisto dobo, v kateri je Cankar živel. Iz te »gnile dobe« je prišel le vsled svoje velike moralne notranje sile nepokvarjen in velik...

V veliki zadregi sem, ako naj bi izrekel sodbo, čegav greh je večji, ali tistega, ki je tista pisma, ki so dvignila toliko prahu, priobčil, ali tistega, ki je ta pisma tako čudno tolmačil.

Pač pa imani pri tem tudi še utis, kakor da se je dr. Tavčar, ko je hotel braniti — tisto dobo in je »branil« Funtka in Aškerca, — po svoji stari navadi se tudi malo — sir venia verbo — obregnil ob Cankarja literata, češ: mojster je bil le v črticah, dočim bodo njegova »velika dela« prišla pozneje le malokomu v roke, to se pravi z drugimi besedami, da so obsojena — pozabi!! Neverjetna trditev! Glede njegovih črtic o njegovi materi pa

čudno hladno pristavlja, češ »proslavila jo je, in tudi to človeku dobro de, da je »nekaj (sic!) materinega srca prišlo tudi na njega« ... Sicer pa: kdo ni imel, kar nas je rodila kmečka 'koča, take matere! Da g. dr. Tavčar teh besed rajše ni zapisal! ...

To me sicer z ozirom na kritiko dr. Tavčarja o »Otoku« ni presenetilo, a sem glede pavšalnega kritiziranja Cankarja že povedal svoje misli v odgovoru dr. Puntarju. kateremu pa takega bagateliziranja pač ne morem cčitati. Ne rečem, — tudi Emil Leon v svojem »Cvetju v jeseni« omenja svojo mater ter se njenemu grobu približuje z ljubeznijo in spoštovanjem, toda to, kar je napisal Cankar o svoji materi, je nekaj tako umetniško in po plemenitosti čuvstvovanja tako vzvišenega, da stoji in bo morda tako ostalo nedosežno v naši literaturi. To je prava apoteoza materine in sinove ljubezni.

Cankar je postavil svoji materi in vsem materam na svetu spomenik, ki sega 'do neba. Tak'o ni pisal o svoji materi še nobeden slovenski pesnik in pisatelj.

Tisti Cankar, ki je spisal tudi »Firbec«, ob čegar branju se je ka-

lilo dr. Tavčarju oko, pa je poleg takih mojstrskih črtic zapustil tudi velika nesmrtna mojsterska dela, kakor so »Križ na gori«, »Za križem«, »Hlapec Jernej«, »Na klancu« in tako dalje, — dela, ki bodo živele, dokler bo živel jugoslovanski narod. In marsikomu, ki jih je bral, se je »kalilo oko«, in vsi ti in oni so prepričani, da takih stvari ni mogla pisati surova duša, kateri je sicer ostalo nekaj — materinskega srca.

Zato pa je za Cankarja tisto geslo »De mortuis nil nisi bene« čisto odveč, kajti to more priti v prid le raznim grešnikom, katerih je najti zlasti mnogo med politiki...

Seveda je tisto načelo jako praktično za gospode, — čisto v smislu znanega voščila: »Vse dobro na zemlji, po smrti pa — sveta nebesa«, ali z drugimi besedami: Dokler si živ, se ne sme pisati o tebi nič slabega in priobčevati nobenih zasebnih pisem, če je v njih kaj žaljivega za te. In to zato, — ker si živ. Po smrti pa itak velja: »nil nisi bene«!

Razumem. Samo škoda, da takih zavarovalnic še nimamo, ki bi nam zasigurale že pri življenju in po smrti na vse strani dober sloves. Imela bi pač zlasti med politiki, ki so večkrat veliki grešniki pred Bo-

gom in pred ljudmi, dosti »odjemalcev« ...

Ob tej priliki čutim potrebo, da pojasnim nekatere opazke glede dr. Prijatljeve knjige, katero sem omenjal. In to zato, da ne storim nikomur krivice, tudi nevede. Citiral sem nekatera pisma Levčeva z izrecno pripombo, da se morda v nebistvenih podrobnostih motim, ker nisem v položaju podrobno predelati obširno knjigo, katere bistvena vsebina mi je pa dobro v spominu. Le to dobro vem, da je Levec eden izmed tistih, ki je neusmiljeno udrihal po gotovih takratnih politikujočih in nepolitujočih značajih... Z eno besedo: slekel jih je z bolj ali manj »nespodobnimi« besedami, ki izdajo več kot 'kaka pčita psotka, ki je končno vendar le — psotka... In to je še hujše... Zato je moje pojasnilo pravzaprav odveč, — podano pa le zato, da se ne bo kdo lovil za kako besedo ter se okoli nje osredotočili prezirajoč in prikrivajoč bolj ali manj grenko — bistvo in jedro...

Naj se smatra te članke kakor koli. Jaz sem jih spisal v dobrem prepričanju, da nisem hotel s tem nič nepoštenega, in da sem se držal Levstikovega načela: odkrito in pošteno o poštenih stvareh. Zaje-
mal sem prej ko slej iz čistega studenca.

To mi naj verjamejo »Dom in svetovci« z g. dr. Tavčarjem vred. — Od tistega mariborskega profesorja pa niti tega ne želim in tudi ne — pričakujem . . .

Prosim pa, da se tega ne vzame preveč tragično, ker sem hotel s svojo diskusijo pred vsem pokazati, da smo vsi skupaj brez razlike majhni, da, prav majčkeni ljudje, vsi skupaj grešniki večji ali manjši, -- z eno besedo: »Svet je,« kako pravi Cankar premišljeno in modro. »ne slab in ne dober«. — In to naj nam bo vedno pred očmi 'kadar hočemo pisati kruto sodbo o drugih, ter govoriti o »velikih značajih« in napakah, — ter pogledjmo pri tem, — kar je iako koristno — najpoprej na -- sebe!

Če vse to prevdarimo, vidimo, da je bil Cankar še prav velik in lep značaj, blaga in plemenita duša, z

Ne dam pa prav dr. Puntarju, ko pravi, da je pravična sodba o Cankarju izredno težka naloga, ker je bil »prekomplicirana romantiška narava«.

Tu se spomnim na tisti prijateljski sestanek na Vrhniki, ko smo nekaj mesecev po Cankarjevi smrti govorili v prijateljskem krogu o Cankarju umetniku in človeku... Pa je presekala besedo Oton Zupančič in je dejal: »Vsa skrivnost Can-

karja umetnika in človeka in vse veličanstvo njegovega duha je: resnica in pravica do skrajnosti brez vseh ozirov in brez vseh ovinkov.« Tako nekomplificirano in boljše do sedaj Cankarja še ni nikdo karakteriziral, kakor ga je na onem tiho svečanstnem večeru prijatelj Zupančič — —

Pravijo, da ni nič lažjega kakor najti kako napako in slabost na človeku; — v tem slučaju si usojam biti nasprotnega mnenja, da je bila moja naloga ne le hvaležnejša nego tudi lažja, — to pa zato, ker me pri tem podpira Cankar sam s svojimi — deli, ki so edino merodajna.

In zato naj končam s C a n k a r - j e m s a m i m, z njegovimi besedami iz »Bele krizanteme«, ki jih ni pisal kot dozorevajoči mladenič, ne go očiščen in pomlajen v krilu prirode gori v svojem idiličnem tuskulu na Rožniku leta 1910:

»Ljubi moji, nisem vam povedal vsega, kar sem nameraval. Marsi katero besedo, ki mi je bila na jeziku, sem zamolčal... Kakar zasije skozi okno prvokrat pomladansko solnce, je moje srce kakor oprano in očiščeno. Kje sovraštvo, kje bridkost in klaverno zdihovanje? Zarja, oblij me, pomlad objemi me!«

V srebrnem jutru, kakor skozi prosojen pajčolan gledam daleč pod

seboi sinie polhovgraško dogorie:
in tam zadal na levi je Vrhnika —
moja zibel, mati in mladost. Zdi se mi,
da vičim belo sveto Trojico, kako se
tiho smehlja pod jutranjim solncem;
zdi se mi celo, da slišim zamolklo
pesem svetega Pavla. Vse kar je
bilo grenkega in temnega, je umrlo;
kar je bilo sladkega in svetlega, se
je drugič porodilo v meni in bo v
meni ostalo, neumrljivo, večno v ve-
soljstvu, kakor moja duša sama...
Močnejša je moja v lepoti in sreči
pomlajena volja, nego čas in sodba
njegova...

Kadar napoči tisti dan, bo prero-
jeni narod pobral iz blata ubogo po-
hojeno krizantemo, očistil jo bo, ter
jo shranil s hvaležnim spoštovanjem
— za spomin na grenkolepo pretek-
lost.

Na enem tistih tenkih belih listi-
čev bo zapisano moje ime.«

KAZALO.

1. Ob prvi obletnici smrti Ivana Cankarja in uprizoritev njegovih „Hlapcev“	5
2. Premišljevanje o Krpanovi kobili . . .	13
3. Krpanova kobila	17
4. Konec ouverture	47
5. Na otoku	51
6. Literarni razgovori	57
7. De mortuis nil nisi bene!	83
8. Nil nisi bene?	89

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000517115

